

Döme Piroska

Döme Piroska

Budapest, Magyarország

Az interjút készítette: Makra Ildikó

Interjúkészítés időpontja: 2004. május

Piroska 93 esztendő, szellemileg friss, öntevékeny, érdeklődik a legújabb politikai események iránt, sőt még a számítógéppel is barátságot kötött és rendszeresen levelezik. Remekül fejezi magát, kiváló íráskészséggel és emlékezőtehetséggel rendelkezik. Életének elmúlt évtizedeiben írással foglalkozott, több könyve, számtalan politikai tárgyú cikke jelent meg. Ma főként elvbarátaival és családtagjaival e-mailezik, de egy jó és szép ügy érdekében—mint egykori antifasiszták emlékének ápolása—a szervezésre is vállalkozik. Steiner Piroska -illegális nevén közismerten: Döme Piroska-- az egykori magyar antifasiszta ellenállás, a Kommunista Párt jeles tagja volt a II. világháború előtt és után, és máig hisz azokban az eszmékben, amelyek bátor képviselőjévé és harcosává tették őt a harmincas évektől a háború éveiben és utána. Életét két oldalról fenyegette veszély 1938-tól 1945-ig: mert kommunista és mert zsidó volt. Kommunista egyet jelentett akkoriban a fasiszmus elleni küzdelemmel. Aki ezt az utat választotta és szembeszállt a náciizmus magyarországi térnyerésével, állandó bujkálásra és üldöztetésre ítélve magát az életét kockáztatta éveken keresztül. S. Piroska mindezt vállalta a „mi sem természetesebb ennél” -egyszerűségével, még akkor is, amikor származása miatt üldözöttek számított. Életének hősi eseményeiről, élményeiről, az elnyomottakhoz való vonzódásáról, a bányászokkal való munkakapcsolatáról és a küzdelem természetes vállalásáról könyvekben megjelent életrajzi műveiben vall.: Asszony a viharban, a Harcoló bányász, Fény és árnyék. Visszaemlékezéseiből Nyúlkenyér címmel készítettek filmet a 80-as években.

Kádár Jánoshoz fűződő legendás szerelmi történetét a Magyar Televízió filmesítette meg Piros Ildikó és Avar István főszereplésével. Piroska néni fizikailag teljesen önálló, egyedül él két szobás, csendes, budai otthonában. A nagyobbik szobája falait a családtagokról készített fotók és emléktárgyak borítják. A kisebbik szoba a munkaszoba, ahol a számítógéppel szemközt dokumentumok —fotók, cikkek, írások, tanulmányok,—tökéletes rendezettségben sorakoznak a könyvszekrény polcain. Bármiről is legyen szó, azonnal tudja, mit hol talál meg. Sosincs egyedül, „akik meghaltak, azok itt vannak vele”--hangoztatja. 80. születésnapja után elkezdte családja történetét feldolgozni. A hat év alatt született „Családtörténet” nyomán többszáz tagú családja, családi tabló állt össze, egymást sok évtizede, vagy soha nem látott családtagok borultak egymás nyakába. A fellelt zsidó gyökerek hatására a család fiatalabb tagjaiban felébredt a zsidó öntudat, amely nagy hatással van a család nem zsidó származású tagjaira is.

Magáról így vall:

„Három kislány, úgy tizenkét-tizenhárom évesek, mindennap együtt mentek haza az iskolából – ez a huszas évek elején történt. Az Andrassy úton végig csevegtek, nevettek, és minden szembejövőt tetőtől-talpig végigmértek és megkritizáltak. Manci azt vette észre legelőször mindenben, ami

csúnya, Ili azt, ami nevetséges, Piri -és ez voltam én--, rögtön felfedeztem valami szépet mindenben és mindenkin. S ez nagyon jó... Mai napig tart. „ (idézet: Családtörténet)

Életrajz

Eredeti nevem Steiner Piroska. Én magyarosítottam, amikor hazajöttem 1945-ben, tekintettel arra, hogy két és fél évig illegalitásban, mint Döme Ilona éltem. A dachauai lágerban is Ilonka néven vagyok bevezetve, mert azzal fogtak el. Az unokatestvérem feleségét hívták Ilonának—és az ő papírjaival éltem 1942-től Budapesten.

Az apai nagyapám Steiner Adolf Temes -megye főabbija volt. A szüleim a vallási hagyományokat megtartották, a szombatot nem annyira, mint az ortodoxok szokták, de azért mindig volt sólet, anyám gyújtott gyertyát, és kóser háztartást vezetett. Mi gyerekek szalonnát is ettünk, de anyám soha. Pészáchkor a húsvéti edényekben főzött. Templomba nem nagyon mentek a férfiak a családban. Anyanyelvünk a magyar volt. Németből és angolból vizsgáztam, és elég jól beszéltem. Brünben németül beszélünk. Franciául olvasok.

Két gyermeket neveltem fel. Vérszerinti fiam dr. S. György, 1936. január 19-én született Budapesten. Műszaki Egyetemet végzett, diplomás elektromérnök eredetileg, de hadmérnök, és a hadtudományok doktora.

A kisebbik fiam, J. János Valkon született, 1950. augusztus 17-én. Jelenleg Amerikában él. Képzőművész, de nem ebből él, a Pénzverdében végzett, mint vésnök. 1971—ben hazalátogatott Magyarországra, de két év után visszament.

Édesapám neve Steiner Baruch (1888-ban a vármelléki közjegyző igazolja, hogy a Baruch név azonos a Bernáttal). Zsablyán (Bács- Bodrog megye) született 1874. júliusában. Ő a második gyerek volt a hét testvér közül. Úgy tizenhárom éves lehetett, amikor elvállalta egy falusi iskola tanítói állását. A nagy kamasz parasztyerekek előtt tekintélyt kellett teremnie, ezért fekete szemüveget hordott, így öregítette magát. Első iskolai bizonyítványát Déván állították ki, 1891. június 29-én. A főreáliskola ötödik osztályában, az 1890-91-es tanév végén majdnem tiszta jeles bizonyítványt kapott. Ekkor volt 17 éves. Egyetemi leckekönyvébe az utolsó bejegyzés 1896/97-es tanévből valók. Később a Műegyetemre is beiratkozott, de mintha mégsem sikerült volna a diplomát megszereznie. Hogy mi történt, ma sem tudom. Anya családjában sokszor emlegették gúnyosan, hogy Apa azért nem tudta megszerezni a diplomáját, mert a sorsdöntő napon nem bírt eljutni az egyetemre. Nem volt annyi pénze, hogy a hídpénzt megfizesse a Lánchídon. Ebből egy családi szó-lás-mondás is keletkezett. Ha valaki nem eléggé megfontoltan cselekedett, arra azt mondták: „Lánchíd”.

Két leckekönyve is van. De azt hiszem csak tanítói diplomát szerzett. Matematika-fizika tanár volt. Mindig a családdal kellett törődnie, a testvérekkel.

Anya hatévi várákozás után, 1900. szeptember 18-án mondta ki a boldogító igent, valószínűleg akkor, amikor apa két évre szóló segédtanítói állást kapott Nagykanizsán. Majd Nagyváradon tanított, és Budapesten polgárban is. Nehezen éltünk apa tanári fizetéséből, anya ezért is nem akarta, hogy a három fiú után én is megszülessek. Miután a többéves tanítás után sem véglegesítették a fővárosnál, valószínűleg megunta a kérvények írását és az évek óta tartó

szűkölködést, és 1909 szeptemberében elutazott Amerikába. A terv az volt, hogy eleinte órásként dolgozik, amíg tökéletesíti angol nyelvtudását, pénzt gyűjt, majd anya és a három fiú utána utaznak. Csakhogy a nagymama (anyáé) nem engedte, hogy anya kövesse apát Amerikába. Végül apa 1910. januárjában visszajött. Állandó küzdelemben, napi gondokkal megmaradt tanárnak, tanítónak, nevelőnek. Biztos sokat jelentett neki, hogy miután 11 évig hiába reménykedett abban, hogy saját leánygyermekén bebizonyíthassa a nők egyenjogúsításáról vallott hitvallását, végre 1912-ben megszülettem.

Az édesapám csodálatos ember volt. Hallatlanul nyitott volt, igazságszerető, és ebben szigorú. Ismert mindent, sok nyelven beszélt, és amikor Brünnben tanultam, volt egy rendelet, hogy nem lehetett valutát kiküldeni Magyarországról. Akkor apa megcsinálta azt, hogy a felvidéki templomokban az ünnepeken énekelt, mint kántor. Mindent tudott a vallásról is, a pészach nálunk mindig csodálatos ünnep volt. Jellemző rá, hogy széder estén (pészach bejövetelének estéje) apa mindig tartott egy nagy politikai előadást. Például 1932 -ben a Solte István és a Rajk László is ott volt a széderünkön. Arról beszélt, hogy az ő véleménye szerint a zsidóságnak a feladata a világban a kultúra és a humanizmus terjesztése. Ez volt a hitvallása és ennek a jegyében élt, és nevelt bennünket.

A politikától bizonyos fokig távol tartotta magát. Nem volt hajlandó például a Tanácsköztársaság alatt pozíciót vállalni, mert úgy gondolta, hogy erre még nem érett rá a társadalom. Apa nem ellenezte kommunista mozgalmi tevékenységemet. Kicsit büszke is volt, és azt akarta, ne háziasszony legyen belőlem, hanem valamivel több. Legyen szakmám, tudjak dolgozni önállóan.

Apa nem volt vallásos, holott egy rabbi fiaként született. De a nagypapám se volt ortodox rabbi. Főleg az édesanyja lehetett vallásos, bár őt nem ismertem, a nevét megörököltem: Piroska Sarolta. Apa egy világpolgár volt. Nekünk járt a Szocializmus, a Népszava, a Világ, amely egy liberális napilap volt. Apám egy szabadgondolkodó szabadkőműves volt.

Halála körülményei és váratlansága máig felejthetetlenek számomra.

1944. nyarán engem akkor már 2 és fél éve keresett a rendőrség, mint kommunistát köröztek, amíg le nem tartóztattak. 1944. augusztusban a helyzet egyre rosszabb lett, úgy éreztem, a csillagos házban nincsenek biztonságban. Tudtam, apának nagyon sok tanítványa van, ha nem találnak helyet, ahova mehetnek, majd én szerzek lakást és papírokat is, amivel lehet élni. Apának nem nagyon tetszett a dolog, azt mondta, előbb megbeszéli anyámmal. Hazament szombaton és hétfőn kellett volna találkozunk a sógornőmnél. Ő a Sziget utcában lakott szintén csillagos házban lakott. Egész délelőtt légitámadás volt, rettentő ideges voltam, hogy fogok apámmal találkozni. Akkoriban a csillagos házból csak bizonyos időben lehetett kijönni, kijárási tilalom miatt. Egyszer csak csöngetnek és jön be egy levéllel a sógornőm bôgve, hogy édesapám meghalt. Ő egyből elindult anyámhoz, én pedig néhány méterről kísértem őt. Amikor a ház közelébe értünk, körülnéztem és úgy láttam nincs megfigyelés, hát fölmentem a Jókai utca 4-ben, a IV. emeletre.

A nagynénémék laktak ott, azokkal költöztek össze. Ő volt az első halott, akit láttam. Feküdt az ágyban, gyönyörű volt. Kapott egy agyvérzést, csillagos házba zsidó orvos nem jöhetett, keresztény nem jött, a légitámadás alatt 11 órára meghalt. Belehalt abba, hogy nem akart más névvel, idegen papírokkal élni. Magas volt a vérnyomása, de nem gondoltuk, hogy ennyire komoly baja van, mert egy szót sem szólt az egészről.

Apámék heten voltak testvérek. Gizi, a legidősebb, aztán apa (Baruch). Utánuk jött a Vilmos, aztán Szidi (Szidónia), Sándor, Aranka és Elemér.

Legidősebb a Gizi volt a Steiner-családban. Nem tudom, mikor született, milyen pályára készült, mikor ment férjhez. De Apa őt szerette a legjobban testvérei közül. Gizi néni férjhez ment Bánóczi Henrikhez. Egymás után született két lánya Jolán és Lili (1906), 1910-ben Laci és utána Jenő. Hogy mikor született a két iker gyerek, nem tudom, csak azt, hogy ez volt nagynéném tragédiája. A két kicsi nem maradt életben és ezt Ő nem akarta tudomásul venni. Feledve a négy gyereket egyre csak kicsinyeit kérte számon mindenkin, és ez a rögeszme a tébolyhoz vezette. Még elemista voltam – Gizi néni időnként váratlanul megjelent nálunk, a vasárnapi látogatási napot kiahsználva megszökött a Lipót-mezei elmegyógyintézetből. Ez mindig igen nagy megrázkódtatás volt a család számára. Egyedül apának sikerült visszakísérnie őt arra a szörnyű helyre.

A kisebbik lány, Lili 1906-ban született. Jolánnal együtt, mint varrónők valamilyen belvárosi szalonban dolgoztak és apa húgánál, Pesterzsébeten laktak. Úgy maradtak meg számomra –ebből az időből—mint két kis didergő madár, szinte összebújva. Kicsit meggörnyedt háttal, mert a varrónők korán meggörbültek.

Jolán --Gizi néni nagyobbik lánya-- a háború alatt halt meg... úgy tudom.

Laci 1910-ben született, két évvel volt idősebb nálam. Jenőke volt a legfiatalabb, de nem tudom, mikor is született. Amikor Gizi néni megbolondult, a gyerekek szétszóródtak, a két fiú Szecsődre került rokonokhoz. Laci azonban sokat volt nálunk és nagyon jókat játszottunk együtt. Úgy is, hogy ültünk a könyvszekrény előtt, a könyveket egymás fejéhez vagdostuk, nagyokat nevetve. Lacinak nagyon ügyes keze volt és megígérte, hogy Lili nevű porcelán babámnak szobabútort készít. Kicsit később jobbra fordult a Bánóczi-család sorsa, mert Henrik bácsi Pesten, a Kőrös utcában lakást bérelt és összeszedte a gyerkeiket. Meg is látogattuk őket, de Laci továbbra is sokat jött hozzánk. Istenem, hogy imponált nekem vagánysága. Utazott a villamos lépcsőjén, ütközőjén és én csodáltam.

Bánóczi Laci hamar megnősült, komoly mesterember lett belőle. Saját műhelye volt. Feleségével, Ilonkával jól megértették egymást. Amikor 1942-ben el kellett menekülnöm hazulról új nevet, iratokat kellett szereznem. Meglátogattam Laciékat. Úgy gondoltam, hogy Ilonka iratai nagyon jók lennének számomra, ő úgyis asszonyneven él. De nem akartam, hogy bajuk legyen miattam, azért úgy gondoltam, sokkal jobb, ha nem is tudnak erről, mi van velem. Kikérdeztem a legszükségesebb adatokat, és Ilonka iratait kiváltottam. Ezzel kezdtem új életemet. Ilonka csak a felszabadulás után, hazatérésem után tudta meg, hogy mi történt. Laci már nem tudhatta meg. Hiába volt „árja-párja”, hiába nézett ki inkább vidéki gyerekeknek, mint zsidónak, bevonultatták munkaszolgálatra, és valahol a Donnál maradt ő is. Fiuk, Zolika mérnök lett, de negyvenévesen szívinfarktuszban meghalt.

Bánóczi Jenőnek (Gizi néni 4. gyereke) –egy fia született, Sándor. Ha valami gond van, ő is megkeres engem. Jenő is elég korán meghalt, de unokáiban tovább él.

Vilmos bácsi apa után, 3. gyereként született. Órásmester volt és ezzel a szakmával vándorolt el Buziásfürdőről Brazíliába. Egyetlen lánykája korán meghalt. Feleségétől, akit Irénkének hívtak, különvált. Nem sokkal ezután meghalt.

Szidónia néni (szül. Idő, hely—halálozás idő Bp.) csendes, visszahúzódó természetű volt. Férjhez ment egy Kaufman nevű nyomdászhoz, aki két kislánnyal hagyta magára. Az első világháború után

tűnt el. Már indult hazafelé az orosz fogságból, amikor nyoma veszett. Egyedül maradt a nyomdával, amely hamarosan tönkrement, és a két kislánnyal, Izabellával és Sárival (sz. 1913). Ez a nehéz élet bennük mély és életreszóló nyomokat hagyott. Izuka nyomott kedélyű és felfogású, félénk kis teremtés lett, Sáríka épp ellenkezőleg, Örökös lázadás és sértődöttség járhatta át kicsi lényét. Ez az „árva lány”, s „szegény rokon” még ott is ellenséget szimatolt, ahol pedig szeretet és jóindulat volt.

Most előjön egy szörnyű emlék: A Ravensbrück melletti sík területen vagonrendezéshez hajtának minket. A vagonokból perzsaszőnyegek, bundák, meg más értékek hullanak a földre. Nekünk kell szortírozni... megyek a vagonok felé. Szembe jön velem egy másik hajszolt csapat, köztük Sáríka és Izuka. Egymás nyakába borulunk. Az egész találkozás azért maradt meg olyan borzalmas emlékeknek, mert unoktaestvéreim arcán mászkáltak a tetvek.

Néhány nap múlva a konyhánál lapátoltuk a brikettet, amelyet egy csoport csontsovány nő tolt oda csillékben. Az egyik csillét Izuka tolt. Üdvözöltük-e egymást? Vagy az SS-nők, az Aufseherinek ostora ezt megakadályozta? Izukát nem láttam többé. Nevét bevésték az oszlopba, amin a Ravensbrückben elpusztult magyar társaink szerepelnek.

Sáríkat egy válogatásnál transzportba osztották be. Ő Bergen-Belsenben érte meg az angol felszabadító csapatok bevonulását. Mikor hazajött, Bandi fiát megtalálta, de a férje (Miklós) nem várta meg. Sáríkat nagyon lesújtotta, hogy a szeretett férfi már nem az övé. Jánoshalmán talált új otthonra. Sas Gyula kisiparos, ezermester megkérte a kezét, és Bandikát is a saját nevére iratta. Gyulának előző házasságából két gyermeke született. Őket anyukájukkal együtt Auschwitzban semmisítették meg gázzal. Ő maga, mint munkaszolgálatos szenvedte végig a háborút. Volt ereje újrakezdeni az életet, ugyanott, ahol abbahagyta.

1956 novembere lehetett, amikor Sáríka meglátogatott. A Bandi fiú Halason volt kollégiumban. Egyszer csak kétségbeesve állított be szüleihez. Cédulát tettek az ágyára: „Meghalsz zsidó!” Gyula, aki már elvesztette két gyermekét, egy percig sem habozott. Felpakolta a fiát és átvitte Ausztriába. Sáríkat is felpakolta és meg sem álltak Svédországig. Gyula még megérte, hogy két unoka cseperedett fel Bandi jóvoltából. Gyula meghalt, Sári egy otthonban él, már dédanya is lett. Szidi néni egy magyar otthonban halt meg. Eleinte a magyar hatóságok elutasították kiutazási kérelmét, mivel sok szülő, akik gyerekeik után kimentek pl. Kanadába, állami pénzen kellett hazahozatni, mert nem találták meg, amit kerestek.

Sándor (születési ideje, helye nem ismert) a harmadik fiú a Steiner családban. Tordán volt földrajz és természetrajz tanár.

Mikor az első világháború után a románok elfoglalták Tordát, azokat a magyarokat, akik nem esküdtek fel a románokra, vagonokba rakták családostul, és Magyarországra transzportálták. Elég hosszú ideig jártunk ki a szobának berendezett vagonokhoz látogatóba, mert mélyen bevésődött emlékeim közé. Bella néni, a felesége tette lakályossá azt a kietlen helyet. Lánya, Klári Tordán született még, 1913-ban. Végül Szombathelyre kerültek, ott kapott állást Sándor bácsi. Talán kétszer voltam náluk nyaralni. Klári gyönyörű volt. Bella néni ügyelt arra, hogy ízléses, elegáns legyen, hogy megkapjon az élettől olyan dolgokat, amit egyébként egy pedagógus család nehezen engedhetett meg magának. Kláríka 2002-ben halt meg. Sándor a felszabadulás után halt meg, nem tudom mikor pontosan. De a felesége, Bella néni 90 valahány éves koráig élt.

Aranka (születési dátum, hely, halála ismeretlen) testvéreihez képest Aranka sovány, és egészen apró termetű volt. De amilyen apró, olyan határozott, mozgékony, erélyes. Nem véletlen, hogy a

nők emancipációjának harcosa lett, kiváló munkaerő, egy textilvállalat főkönyvelője. Későn ment férjhez, egy keresztény emberhez, Farkas Jenőhöz, ami szintén forradalmi tettnek számított akkori világunkban. Jenő bácsi kissé bohém ember hírében állt. Ez lehetett az oka, hogy hamar elváltak, de utána is jóviszonyban voltak. Mikor Aranka megbetegedett, Jenő szeretettel ápolta haláláig.

Elemér (szül. idő—hely ismeretlen) a legfiatalabb apa testvérei közül. Apa, aki nagyon sokat törődött a testvérei sorsával, talán Elemért szerette Gizi után a legjobban. Elemér egy időben nálunk lakott. Visszatérő téma volt a későbbiekben az a szoknya, amelyre anyának lett volna szüksége, de nem lehetett megvenni, mert Elemérnek nadrág kellett.

Elemér—apám után—1911-ben szintén elutazott Amerikába. Gépészmérnök volt. Végleg letelepedett ott. Első felesége Martha, német nő volt. Fiuk, Normann, 1927-ben született. Ő Elemér egyetlen fia és örököse. Három gyermeke van. Második feleségét Lilinek hívták. Elemér 90 éves korában halt meg.

Apám egyik testvére sem volt vallásos, az ünnepeket annyira sem tartották, mint mi.

Az apai nagypapa rabbi volt, Steiner Adolf. Nem emlékszem, hol és mikor született, de a huszas években halhatott meg. A nagypapa élt Buziáson, Romániában. Különben Aranyosmarót, meg mindenféle fölmerült a családi életben, de pontosan hol, már nem tudom. 11 évesen nyaraltam náluk Buziáson. Azt tudom, hogy az I. világháború után többször jött föl Pestre. Eredetileg azt hiszem falusi tanító volt. Később Temes- megye főrabbi lett.

Apai nagymamámat Lőwi Saroltának hívták, (hol, mikor született nem tudom) Arra emlékszem vele kapcsolatban, hogy elég szabadgondolkodású lehetett. Mi a kohaniták és a leviták törzséből származunk. Magyar anyanyelvű volt nagyapámmal együtt. Úgy tudom 1911-ben halt meg.

Édesanyám, lány neve Schwarz Cecília 1875. május 10-én született. Csodálatos asszony volt, rengeteget tett a családjáért. Tanított a süketnémáknál beszélni, mert tudta a jelbeszédet. Házasságkötése után apa keresetét mindig be kellett osztania. Ezért tartottunk kosztos diákokat, ez valamennyire segített, de a munka – bevásárolni, főzni rájuk-- anyára hárult végeredményben. Sokat dolgozott. Fantasztikusan tudott bevásárolni. A piacra 11 előtt egy pár perccel, zárás előtt mentünk ki, mert akkor olcsóbban megkapott mindent. Egy vidéki asszonytól vásárolt a legtöbbet. Egyszer megjelent egy szekér dinnyével.

Anya nagyon nyitott volt mindenre. Volt nálunk egy cselédlány, olyan 13 éves lehettem azt hiszem akkor, olyan világos szőke haja volt, mindig bepisilt. Valami lelki baja lehetett neki, és az üdvhadseregbe járt. Az egy nagy nemzetközi vallási szervezet, mely a bűnösöket téríti meg. Ezekkel az utcán lehetett találkozni, egyenruhájuk volt meg érdekes sötétkék kalapjuk. Körbe álltak és elkezdtek énekelni. Mindenkit meg akartak téríteni, kiállt a középre egy közülük és elmesélte az ő megtérésének a történetét. „Én fetrengtem a bűnnek mocsarában, szájamig ért a mocsár! És akkor egyszer csak megjelent Ő és megfogta a kezemet, és kirángatott a mocsárból!” Valami ilyen érdekes szöveg volt. És anyával elmentünk mi is vele az istentiszteletre, mert valahol volt helységük is. Odamentünk és ott tanultunk meg egy csomó ilyen dalt is.

Anyám vallásos volt, de nem bigottan, sok keresztény barátnője volt. Betartotta az ünnepeket. Péntek este mindig gyertyát gyújtott. A szombatot megünnepelték. Mindig volt sólet, de nem úgy

volt, hogy semmihez nem lehetett hozzányúlni. Dolgoztak szombaton, mondjuk elmosták az edényt. Kóser háztartást vezetett. Az édesanyám megtartotta a saját haját. Az utcán kalapot hordott. Nem kötötte be a fejét.

Az volt az édes dolog, mikor – mi már akkor itt laktunk anyával és a férjem bement a kóser mézárszékbe, beszólt: kalap nélkül be lehet jönni? Mondták, igen. Lemérték a húst, azt mondja, -- legyen szíves tegyen rá bötüt, mert én goj (nem zsidó) vagyok és az anyósom nem fogja elhinni, hogy innen viszem a húst! -- Úgyhogy kóser húst hozott anyának.

Anyámék tizenketten voltak testvérek.

1. Zsiga bácsi, Dr. Schwarz Zsigmond volt a legidősebb anyám testvérei közül. Mikor született: nem tudom. Orvosi egyetemre ment, de az első boncolásnál elájult. Azt mondta neki a nagyanyám: „Hát ha a holtakról nem tudod lenyúzni a bőrt, akkor hogy fogod tudni az élőkéről?” Ilyen volt a nagyanyám humora. Átment a jogra, és ügyvéd lett. A trencsényi rabbi lányát, Diamant Jankát vette feleségül. Piroska nevű lányuk 1902. január 22-én született. Miután apa mindenáron Piroskát akart, ha a családban lány született, mindig Piroska lett. Még két hónapos sem volt Piroska, amikor apja, Zsiga bácsi agyszélhüvésben meghalt. A Király utca 77-ben laktak. Zsiga bácsi emlékeim szerint egyáltalán nem volt vallásos.

„Az árván maradt kislány nagyapjánál, Trencsényben nevelkedett.

Piroska érettségi után feljött Pestre. Történt pedig, hogy Schwarz Helénke, anyám egyik testvére meghalt, és tekintélyes vagyonának gondnoka második férje, Braun Márton lett. Márton 10-15 évvel volt fiatalabb Helén nagynéninél, és ugyanennyivel öregebb Piroskánál. A nagynénik (már a fiatalabbja) vigyáztak arra, hogy a vagyon ne menjen ki a családból, és Piroskát összehoronálták az özvegy Braun mártonnal. Ez nem volt nehéz, mert Márton jóvágású, megnyerő modorú, inkább magyar dszentrire, semmint zsidó kereskedőre emlékeztető férfi volt. Piroska beleszeretett abba, aki gondtalan életet, boldog házasságot ígért neki. S beköltözött a Rákóczi úti polgári jólétet árasztó lakásba. S 1924-ben megszületett a kis fia: Iván

A házasság és a jómód nem sokáig tartott, először egy félkomfortos majd egy szuterén lakásba költözött anya és fia, és Piroska dolgozni kényszerült.

Iván a 40-es évek elején maga is tagja lett az u.n. Deák-féle ellenállási csoportnak, amelynek két vezetőjét halálra ítélték ugyan, de nem végezték ki. Iván Sátoraljaújhelyen raboskodott, s 1944. november 11-én, amikor reggel felnyitottam a szememet a marhavagonban, ..Iván ott ült a lábaimnál. Dachauig utaztunk együtt.

Hosszú évek múlva mondta el nekem egyik társa, hogy Iván egy napon nem kelt föl közös fekvőhelyükről, fejére húzta a takarót és többé nem mozgult. Az éhség megölte... húsz éves volt ekkor.

Hogy Braun Mártonnal, a második férjjel mi történt, nem tudom. De Piroska nagynéném harmadszor is férjhez ment Soós Jenőhöz. Nyugodt, szerény életet éltek, ám Piroska idegrendszerre akkor mondta fel a szolgálatot, amikor glaukomá keletkezett a szemén. Többeszeri öngyilkossági kísérlet után végül is felakasztotta magát. Így szakadt meg Schwarz Zsigmondtól eredő ága.”

2. Anyai nagyanyám második gyereke Schwarz Júlia volt. Ő túlélte Auschwitzot, de hazafelé jövet meghalt. Bács megyéből vitték el, mert Julcsa néni Jánoshalmán volt kézimunka tanárnő, Amikor a

nagyapa házitanítót fogadott a nyolc gyerek mellé: Nyitrai Zsigmondot, a legidősebb lány, Julcsa és a tanító egymásba szerettek. Talán túl fiatalnak találták Juliskát a házassághoz, talán más oka volt, de azonnal Bécsbe küldték, minél távolabb legyen választottjától. De semmi sem segített...

Házasságukból négy gyermekük született. Nagyon szerettem őket. Már nem élnek.

A legidősebb, Flóra Bács megyében élt a családjával egy faluban. Flóra és a két lánya Auschwitzban maradtak, gázba kerültek.

Piroska (Juliska második lánya) legalább tíz évvel volt idősebb nálam (kb. 1902-ben születhetett). Kiszepestre ment férjhez. Ő sem tért vissza a deportálásból, és a férje sem élte túl ezt az időszakot. Két fiuk azonban ma is egészségben-erőben él Izraelben, ahová a felszabadulás után vándoroltak ki. Frédi és Pali.. gyerekeik is vannak.

Hédi (Hedvig , a Julcsa néni harmadik lánya) is osztozott a vidéki zsidóság sorsából. 1905-ben született. Fiával, az akkor hat éves Tiborral Auschwitzba kerültek, és csodálatos módon mindketten túléltek. Julcsa néninek azonban nem maradt ereje hazajönni. Hédiék aztán Pestre költöztek.

Emlékszem, hogy az 1970-es - 1980-as években még együtt néztük a filmjeimet a TV-ben. Tibor, aki nem sérülésmentesen élte át a német koncentrációs táborokat, néhány éve, 51 éves korában meghalt. De fiában tovább él a családnak ez az ága.

A Julcsa néni egyetlen fia, Nyitrai Elek az 1920-as években ment ki Párizsba. Elvégezte a Sorbonne-t és ott lett jogász.

3. Utána jött a Schwarz Berta. Berta nem végzett magasabb iskolát. Házmaster volt a Karfenstein urca 4-ben. Aranyos férje, Schwarz Simon, ószeres volt. Nagyon szerettem mindkettőjüket. Berta néni szokimondó természetét, és Simon bácsi humorát, viccelődéseit, és azt, hogy mindig vett nekem sült gesztenyét. „Simon bácsinak magyaros bajusza és magyaros megjelenése volt. Ezért emlékszem egyik elbeszélésre, amikor egy úriember felhívta a lakására és közölte vele. Örül, hogy végre egy igazi magyar embert talált a handlók (ószeresek) között, mert így nem a zsidóknak kell eladnia a felesleges holmiját. Nagybátyám nem világosította fel származását illetően, és jól szórakozott... „

Lányuk, Zelma esküvőjét Siegel Mihállyal nálunk tartottuk 1918. október 20-án az Ügynök utca 18. IV. em. 1-ben. A férj utazó ügynök volt, de már a háborúban meghalt. Zelma természetes halállal halt meg a felszabadulás után utódok nélkül. Berta néni másik gyermeke, Alfréd (sz.1904.dec.1.) szerény, visszahúzódó fiatalemberként maradt meg az emlékezetemben. 1937. májusában kötött házasságot egy szegény, árva lánnyal, Kohane Izabellával. 1938-ban belépett a Szociáldemokrata Pártba . 1938-ban az első zsidó törvények hatálybalépésekor az elsők között bocsájtották el az állásából, a Kiszepesti Textilgyárból. Felesége szintén ekkor veszítette el állását. Ezután az Erdélyi u. 7-ben házmasterséget vállaltak. 1942-ben érkezett meg Alfréd nevére a SAS behívó. Mint munkaszolgálatost a Don-kanyarba vitték, és 1942-ben a Kurszk melletti csatában eltűnt. Utódja nem maradt.

4. A negyedik gyerek Schwarz Géza bácsi. Nem sokra vitte az életben, nem is tudom, mivel foglalkozott. Egyetlen fiából nagy slágerszerző lett. A Géza nagybácsimat igen kedveltem. A Nádasi Kálmán nevű színészért otthagyta a felesége. A mama és Nádasi hatására felnőttként a Géza bácsi fia Nádasi László néven dolgozott, és a kabarészínpaddal kötött barátságot, mint kabaré-darabok szerzője. A Géza bácsi utána elvette a jómódú Janka nénit. A vagyonnak Géza hamarosan a fenekére vert, sőt később a húgai tartották el, mert kicsit bohém volt.

5. Schwarz Linka volt anya után a következő lány. Elvégezte a polgári iskolát, varrni tanult. Linkát és anyát (aki két évvel volt idősebb) Zsiga bácsi hozta föl Pestre úgy 10 éves korukban. Férjhez

ment Reichenberg Jakabhoz, aki szűcs volt. Linka nemcsak varrni tudott, de nagyon jó üzletasszonynak is bizonyult. Jakabból, akit úgy emlegettek, hogy analfabéta, kiváló férj lett, és még nyolcvanon túl is úgy beszélt a feleségéről, mint a leggyönyörűbb asszonyról. Egyetlen fiúgyermekük, Imre fiatalon, az I. világháború után tüdőbajban halt meg. Soha nem heverték ki...

6. Schwarz Helén néni született 5. lánygyermekként a nagymamának. Már fiatal korában sem működött valami jól a szíve, de ezt természetesen azudvarlók elől titkolni kellett. Ezért, ha valaki komolyan foglalkozott Helénnel, anya is elkísérte a randevúra és séta közben megkérte az ifjú párt, hogy álljanak meg egy kicsit pihenni, nehogy a férj-jelölt észrevegye Helénke baját. Férjhez ment Sonnenschein Miskához, aki hegedűművész lehetett. Úgy emlékszem rá, feküdt az ágyban és hegedült. Korai halála után Helén második férje Braun Márton volt. Egyetlen fia örökölte apja muzikalitását, és dzsessz-zongorista lett. Helén néni is elég korán meghalt szívbajban. A fiú Braun néven élt tovább, majd Barna Pálra magyarosított. Le akart menni vásárolni, összeesett és meghalt. Volt egy nagyon helyes felesége, vele együtt szerepeltek, és a Palit katolikusként temették el. Utód azonban nem maradt utána.

7. Sándor bácsi, a kilencedik gyerek lett a család arisztokratája. Benősült a textilgyáros Ágoston családba. Az Ágoston -család és a Popper-család tehetősebb zsidó textilgyárosok voltak. A Popper családé volt a Kispesti Textilgyár. A Popperékhoz benősült az Ágoston Manó, aki a Sándor bácsi feleségének a testvére volt.

Két gyerekük született. Sándor György a Magyar Tudományos Akadémiának a tiszteletbeli tagja lett, de mint amerikai állampolgár. Őt kitagadta a család, mert rangon alul nősült: elvett egy szegény lányt, egy német nevelőnőt feleségül. Amerikában éltek egész hosszú ideig.

A második gyerekük Annuska lágerba került, de nem tudom melyikbe. A háború után férje az ÁVH-hoz ment dolgozni, hiszen mint oly sokan, ő is a hitlerizmus sérelmeit akarta megtoroni. Az ötvenes években aztán Ausztráliába vándoroltak, ott élnek a leszármazottaik.

Gyuri talán 10 éve halt meg, Annuska pedig néhány éve rákban hunyt el.

8. Az anyai nagymama kilencedik gyereke Szerén néni. Férjhez ment a László Ignáchoz. Eredetileg az Erzsébet Királyné útján laktak, ahol kocsmájuk sok késelés színhelye is volt. Nekik nem született gyerekük. Szerén néni megkapta a spanyol náthát az I. világháború után, aztán tbc-s lett, 90 éves korában halt meg. A Budakeszi Szanatóriumban sokat kezelték. De élete végéig nagyon rendbe volt. Szerén néni csodálatos módon végigélte a gettót. László bácsi (azért hívtuk így, mert az Ignác túl zsidós név volt) a fronton hozzászokott, hogy a vallása előírta rituálékat nem fontos betartani. Amikor felesége a halállal vívott, fogadalmat tett, hogyha Szerénke meggyógyul, és megmarad neki, vallásos emberré válik, megtartja az ünnepeket és csak kóser kosztot eszik. Pedig igen szerette a sertés szalonnát. Mikor tőlünk elköltöztek a Vörösmarty utcában béreltek lakást. Zsidó ünnepek alkalmával a lakásban rendeztek be imaházat, hogy a nagymamának legyen hol imádkoznia. László bácsinak gyönyörű hangja volt, s rendszerint ő vállalta az u.n. kántor szerepét. Ő énekelte a zsoltárokat. Nagy bánata volt a házasságuknak, hogy nem született gyerekük.

9. Akkor jött a Sári néni, a tizedik gyerek. Breiner Mártonhoz ment feleségül. Két lányuk született, a Breiner Magda és a Marika, aki 91. éves korában halt meg. Az ő gyermekeik és unokáik Amerikában, Ausztriában és Franciaországban élnek.

10. Kornélka volt a legfiatalbb a Schwarz lányok közül. Férje édes unokatestvére volt, dr. Sebestyén Jenő, ügyvéd. Egyetlen fiuk, Tibike hat éves korában vérhast kapott és meghalt.

Igen jó módban éltek a háború után. Jenő bácsi ügyvédi irodájában nagyon sok tapasztalatot szereztem az emberi nyomorúságról. 1931-32-ben, mikor nem mehettem egyetemre, nála dolgoztam. Havi húsz pengős fizetést kaptam.

1944-vége felé Jenő bácsinak is be kellett vonulnia munkaszolgálatra. Kornélka ezt a megpróbáltatást már nem bírta ki. Nagy adag patkánymérget vett be... Férje a háború után visszatért, és újra nősült...

11. Gyula volt a legkisebb Schwarz gyerek. Ő is szabadkőműves volt, akárcsak apa. Nagyon szép férfi volt.. Sírkövén a magyar és héber felirat szerint dr. Schwarz Gyula magyar királyi népfelkelő született 1880. és hősi halált halt a lublini harcokban szerzett sebei következtében orosz hadifogságban 1914. október 22-én.

Anyám testvérei minden zsidó ünnepet megtartottak. Általában ez az egész családra jellemző, és mindegyik kóser háztartást vezetett.

Az anyai nagypapámat, Schwarz Jónást nem ismertem, mert meghalt 1910-ben, azt hiszem. Mikor született és hol, nem tudom. A Garam-folyó mellett, a Garamvölgyben, Esztergommal szemben éltek. Léván voltak bevezetve az anyakönyvbe.

Később felköltöztek Budapestre. Valószínűleg lovakkal foglalkozott, gazdálkodó-féle zsidók voltak. Azt tudom, hogy volt kocsijuk, mert keringett egy történet a családban.

Énekeltek egy nótát a faluban, hogy. "Erger-berger sós berger, minden zsidó gazember. Akár zsidó, akár más, világon a legjobb ember: Schwarcz Jónás!" Őt szerették.

Néha jiddist beszéltek, németest. De anyanyelve magyar volt. Nagypapa rokonságát nem tudom.

Anyai nagyanyámat Tennenbaum Emmának hívták. Született 1846-ban a Garam vidékén. Három testvére volt: Lázár, Mari és Fáni. Azt Hiszem mind a négyen nagy akaratú, nagyratörő emberek voltak. Ahogy a családi beszélgetésekből kiderült, előfordult, hogy a falu utcáján összeverekedtek egymással és a rossz nyelvek szerint ilyenkor az én szelid, békés nagyapám átmenekült a szomszéd faluba, a nővéréhez. Az emlegetett falvak mind a Garam mellett épültek: Lekér, Damázsd, Zseliz. Lévára kellett bemenni anyakönyveztetni. A Garam-völgyből először a legidősebb gyerek, a Zsiga bácsi jött fel Pestre, akit követett később az egész család.

Emma magyama 1931-32-ben, 86 éves korában halt meg Pesten. 16 gyermeket szült, ebből 12 nőtt fel. 4 ikerfiú meghalt. A lányok azok mindent megcsináltak a háztartásban. Minden ünnepet tartott, de nem volt ortodox. Kóser konyhát vezetett. Sátilit (parókat) viselt. Volt haja, de azt levágták.

Léván tanult a mamám egyik testvére, a Géza bácsi. Egyszer jött a hír a nagymamának, hogy a Géza nem jól tanul. Akkor nagymamám befogatott a kocsiba, bement Lévára, ahol a Géza lakott, és az ostorral neki a gyerekeknek, aki még az ágyban volt. A Géza persze bocsánatot kért. Nagyanyám fölült a bakra, Géza szaladt a kocsi után. A kocsis könyörgött neki „Nagyasszonyka, vegyük föl azt a gyereket!” De az csak leintette. Ilyen volt a nagyanyám. Én nem is szerettem. Olyan kemény asszony volt. Az én babámat is összetörte.

Az unokatestvéreimnek félretette mindig az édességet, nekem ideadta a csontot lerágni. Volt egy Lili nevű gyönyörű porcelánfejű babám. És a Szerén néni varrt neki ruhát. És a nagymamám rettentő dühös volt, hogy ilyenekkel foglalkozik a Szerén. Ment vacsorát készíteni a Szerén néni, és a Lilit rárakta a nagymama ágyára. Nagymama sose ágyazott meg magának egyedül, de ekkor

éppen rájött a szorgalom, meg akart ágyazni, és fogta a babát, odavágta. Nyilván nem látta, de leesett a földre a baba és eltört a gyönyörű feje.

Az unokabátyám, a Laci vidéken tanult és elég gyakran volt ott nálunk. Nagyon aranyos kölyök volt, irtó szerettem. Ő készített a Lilinek bútort lombfűrészsel. Vidéken nőtt fel, de nagy vagány volt, utazott a villamos ütközőjén... Mikor a nagymama eltörte a Lili baba fejét, rettenetesen szidta a nagymamámat. Nekem jól esett. Én nem mondhattam ilyen csúnya dolgokat, mert nem illik, de legalább hallhattam, - „vén boszorkány”..Aztán összeragasztotta a fejét a Lilinek, de nem lehetett többé megjavítani.

A Fáni, a nagymama testvére finomabb ág volt a Tennenbaumok között, nem ez a katonás, mint a nagymamám. Azt hiszem ő volt a legfiatalabb a négy között.

Másik testvére a Lázár, felesége fölakasztotta magát. A Lázárnak három gyereke volt: Berta néni, aki a sógornőmnek a mamája, Lotti, az volt a húga, és a Rezső, aki olyan volt, mint egy vidéki dzsentrí. Nagyon jóképű fiú volt, dzsentrikként éltek ... magyar nóta, pénzszerzés, mulatozás, hasonló allűrökkel. Nem tudom, hogy ők egyáltalán tartották-e a vallást, nem biztos.

A nagymama harmadik testvéréről, Mariról nem tudok semmit.

Három bátyám volt: S. Endre, S.Lajos, S. István.

Endre (Bandi) Budapesten született 1901. június 27-én, héber neve Jákob.

Két év után, 1903.június 14-én született Lajos, akit Saulnak neveztek el. Ő Nagyváradon jött a világra, mert apa ott tanított. Ugyanott 1905. május 18-án pedig István bátyám látta meg a napvilágot, akit Ámosz próféta után neveztek el. A fiai és unokája (Sólyom István) Stockholmban élnek.

A három bátyám születése után apa csalódott volt, mert már elsőre lányt, Piroskát szeretett volna. Ekkor ment ki Amerikába.

Bandi, a legidősebb bátyám – Steiner Endre (Jákob) -- 1901. június 27-én született Budapesten. A Bandinak azt mondták az iskolában: „7 évig szoptatott a mamád”. Olyan erős volt. Nagyon szelíd fiú volt különben.

Mivel Bandi volt a legidősebb, tengernyi szeretet, jóindulat áradt feléje. Apa a szeretetével túlságosan magához kötötte Bandit, még akkor is, amikor már nemzetközi sakkmeister, olimpiai bajnok volt. 1936-ban Münchenben megnyerték a sakkolimpiát.

De anya is elkényeztette persze. Például kiment Berlinbe egyetemre. (Magyarországon a származása miatt -- numerus clausus-- nem járhatott egyetemre). S mivel anya nagyon jól főzött, egyszerűen nem bírta megenni ott a kosztot. Emlékszem, mind a ketten odavoltak, hogy a fiacskájuk éhen hal. Apa kint volt Berlinben, megyek be a szobába, anya ül az asztalnál és zokog. Megjött a Bandi fényképe, le volt fogyva. Nem voltak kövérek, hanem nagyok voltak, testesek, izmosak... azért sírt, mert lefogyott. Bandi hazajött és akkor ment el az Angol-Magyar Bankba hivatalnoknak. Nem is fejezte be az egyetemet. Aztán jöttek a leépítések, a világválság, nagy volt munkanélküliség, szűcs lett.

Úgyhogy a Bandi sokáig nem nősült meg. Mint munkaszolgálatos volt Kárpátalján, ott ismerte meg a feleségét, Anicát 1942-ben.

„S. Endre többszörös válogatott tagja a két világháború közti sakkolimpiai magyar csapatnak. Összesen 6 olimpián játszott: három arany és két ezüstérmet szerzett. A Nemzeti

mesterversenyeken több érmes helyezést ért el.” (Bottlik Iván: Kis magyar sakktörténet, 2004.)
Endre a háború éveiben itthon volt végig Magyarországon.
1944. decemberében halt meg a munkaszolgálatban.

S. Lajos (Saul) —a középső bátyám—(született 1903. június 14. Nagyvárad) Markó utcai reálba gimnáziumba járt az Endrével együtt. Lajos a nagybátyámra emlékeztetett mindig. Lázadó volt és mindig le akarta győzni a bátyját. Ő is nagyon erős volt. A bátyáimat nem vették föl itthon az egyetemre a származásuk miatt. A Lajos lediplomázott, mérnök lett. Németországban végzett. A Lajos önálóbb volt, bejárta az egész világot mint világhírű sakkmester. 1937-ben már volt egy törvény, miszerint a katonaköteles korú zsidó férfiak nem hagyhatták el Magyarországot. Csak mint sakkozó utazhatott ki, először meghívták a Szovjetunióba, részt vett valamilyen versenyen. Majd keresztül utazott a Szovjetunión, kijutott Japánba, elment Új-Zélandra, aztán Ausztráliába. Sakkturnén volt. 1936-tól Ausztráliában tele voltak vele a lapok. „... hogy teniszszek, úszik, birkózik, meg mi mindent csinál, és ugyanakkor sakkmester”. Ausztráliában nem kapta meg az állampolgárságot rögtön, csak miután megnősült (1939), elvette Ausztrália sakkbajnoknőjét. Nem találkoztam vele, mert nem bírt repülőre ülni, de beszéltünk telefonon sokat és leveleztünk. 1975-ben halt meg Ausztráliában.

„S. Lajos négyszeres olimpikon, egy olimpiai bajnokság részese. Egyszer az első táblán, háromszor a másodikon szerepelt. Megnyere az 1931. és 1936. évi Nemzeti mesterversenyt. Letelepése után Ausztráliában ötszörös ausztrál bajnok lett. „ (Bottlik Iván: Kis magyar sakktörténet, 2004.)

S. István (Ámosz) (1905. május 18. Nagyvárad)

„A családi krónika szerint Pista gyerekként elég gyenge, beteges fiúcska volt, és ezért gyakran vitték anyai nagyanymékhöz, ahol az udvaron borban fürösztöttek, hogy erősödjön meg. Apa már öt éves korában beíratta az iskolába, mert már megtanult olvasni. Egy évvel hamarabb végzett, mint a korosztálya. Mikor én megszülettem, ő vigyázott rám a legtöbbet. Úgy tizenegy éves lehettem, amikor egy nyáron meglátogattuk a nagyapát Buziásfürdőn. Erre az útra Pistára voltam testálva, és ketten ültünk a vonaton, hogy átlépve a trianoni határt Romániába utazzunk. Most is érzem azt a gyengédséget, amivel a bátyám betakargatott a vasúti fülke padján...Nem hiába volt ő közel anyához, nem hiába volt ő az egyetlen unoka, akit talán még az anyai nagyanym is igazán kedvelt. Még fiatalabb korukban a bátyáim cserkészek voltak. Pista pedig -- úgy tudom -- a Tanácsköztársaság idején belépett a Kommunista Ifjúsági Szervezetbe.

Ő nem tartozott a családi sakkcsapathoz. A Markó utcában a sima gimnáziumot végezte el, és amíg Bandit (Endre) és Lajost származásuk miatt nem vették fel az egyetemre, Pistát—elsősorban azért, mert bátyjai nemzetközi hírnevet szereztek a magyar sakkozásnak—felvették a jogi egyetemre. Ugyanakkor ő volt az egyetlen, aki apa zenei rajongását követve a Zeneakadémiára is beiratkozott. A jogi és zenetanári diplomát egyidőben szerezte meg, és mindenütt kitüntetéssel végzett. Zongoratanár volt, nem koncertezett. Egy versről tudok, amit ő zenésített meg. Ady versét, a „Góg és Magóg fia” vagyok én-t.

Az egyetemi évekről sok szó esett otthon is. Azokban az években (1920-as évek közepén) még gyakoribbak voltak az egyetemeken a Hír Simon-ok”, mint a későbbi években. Ezeket az akciókat bizonyos bajtársi szövetségek rendezték. Szabályos pogromok voltak. A zsidó hallgatókat bikacsökökkel püfölték. Mindig egy másik egyetemről jártak át a „bajtársak”. Lerugdosták őket a lépcsőn, és aki már látott pogromot, az el tudja képzeni, mi történt ilyenkor. Pedig akkor még nem

hallottunk az un. Nürnbergi Törvényekről (faji tv.) Mivel a bátyám nem nézett ki zsidónak, elkerülte az ilyen szörnyűségeket. Egy alkalommal mesélte, ment az egyetemre és egyik zsidó kollégájával találkozott, aki rémülten menekült ki az épületből. „Mi történt—kérdezte a fiút. „Ó, a kolléga úr bemehet! Csak a zsidókat verik!”

Korábban alapított családot, mint bátyjai. Beleszeretett Weil Magdába, aki kilenc évvel volt fiatalabb nála! Szüleim, főleg apa nagyon ellenezte ezt a házasságot, és így a családból csak én és első férjem, Tibor vettünk részt az esküvőjükön. Apa a közeli rokonság (másodunokatestvér volt) hátrányaitól féltette az unokáit. Két fiuk született, S. Péter 1937-ben (magyarosított) és S. János, zongraművész 1938-ban születtek. Péternek egy fia van, Stefan, a Berlieni Opera karmestere. Mindannyian Svédországban élnek.

Pista Bandival együtt—már 1940 decemberében bevonult munkaszolgálatra. Időnként hazajöhettek. Pista, mint munkaszolgálatos hadifogságba került a Don mellé, az utolsó hír róla 1943. január 6-ról érkezett. Akik visszatértek, úgy mesélték, hogy Pistát egy Gorkij nevű faluban látták utoljára, ő nem tudott velük jönni, mert a lábai lefagytak.

STEINER PIROSKA

Ahhoz, hogy a hön áhított Piroska is a világra jöjjön Apának előbb Amerikába kellett mennie (1905), mert anya nem volt hajlandó a szűk segédtanítói fizetésre több támogató száját a világra hozni. 7 év múlva kegyeskedtem én is megszületni, 1912-ben, Rákospalotán.

Bár óriási korkülönbség volt köztünk, nagyon jó kapcsolatban voltam a bátyáimmal. Amíg nem ment iskolába, Pista vigyázott rám. A bátyáim sportoltak, gyakran fociztak. Az volt a legnagyobb bánatom, hogy én nem focizhattam, mert lánynak nem illik. Jártunk focimeccsre, bátyáim a BEAC-ba (Budapesti Egyetemi Atlétikai Club) fociztak.

8 évig jártam a Zsidó Leánygimnáziumba. Akkoriban magyar sovinsztáknak neveltek bennünket. Amikor elmentem nagypapámhoz Buziásra Romániába, minden reggel ezzel kellett kezdeni: „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”.

Antiszemitizmussal először a Tanácsköztársaság után találkoztam, a Horthy bevonult a fehér lován (1920), akkor jöttek a különítményesek. Személyesen is átéltem. A 6-os villamoson jöttünk, és megállították különítményesek a villamost és leszállították a zsidókat vagy zsidónak kinéz embereket. Nyolc éves voltam már akkor, láttam mindenet, és tudtam, mi történik. Akkor a Rózsa—a cselédlányuk -- megmagyarázta nekem, hogy ha utcán megkérdezik milyenvallású vagyok, azt mondjam, hogy református. De ő mindenkinek azt mondta, hogy ő zsidó. Pedig egy erdélyi lány volt. Egyszer elvitték a rendőrök, de a papírjai rendben voltak, aszerint nem volt zsidó.

A zsidó gimnáziumba jártam, ott nem tapasztalhattam antiszemitizmust. Aztán a bátyáim mesélték, meg hallottam másoktól is a Horig Simonról. A Bajtársi Szövetségek rendeztek minden évben egy-egy ilyen úgynevezett Horig Simont, zsidó verést az egyetemeken. Egyik egyetemből átmentek a másikba, hogy ne a saját kollégáikat verjék. Ott megrugdosták a zsidó hallgatókat, meg összepofozták. A bátyám ment be, jött ki egy kolléga, akit már megpofoztak, mondta, hogy kolléga úr bemehet, azt hitte, hogy ő nem zsidó.

Nekünk nem voltak üzleteink. A zsidó törvények (numerus clausus) miatt a két bátyámnak el kellett menni Németországba tanulni, és engem se vettek fel az egyetemre, így kerültem Brünnebe.

Nem voltam olyan nagy magyarból, de az irodalmat már iskolásként szerettem. Otthon sok könyvünk volt. A klasszikusok megvoltak, meg lexikonok, meg van egy Világlexikonom, 1935-ben készült. A gyerekeim ezen nőttek fel. Mindig odaadtam a fiaimnak. Az egész világ benne van. Ma már csak újságot olvasok, de azt minden nap.

Solte István vitt be a kommunista mozgalomba, a Rajkot is (Rajk László), meg engem is. Aztán rendőrspicli lett belőle. Ő volt az egyik koronatanú a Rajk perben, ..sötét történet. De nekem a legjobb barátom volt. Könnyű elképzelni, egy fiatal lánynak mit jelent az, hogy a barátjáról kiderül: spicli lett.. egy nagy csalódás és szörnyűség. Pészachon (széder estén) ő és a Rajk is el voltak ragadtatva apa előadásától.

1932-ben volt egy nagy diákper. Az Eötvös Kollégiumba ôskeresztény családok gyermekeit vették föl. Köztük a Solte István, akibe beleszerettem. Egyszer mentem be látogatni a Markó utcába, mikor ott volt, és úgy szerveztem mindig ezeket a látogatásokat, hogy a többi fiúhoz is jöttek velem. Akkor ott mindenkit lehoztak és tudtunk velük beszélni. Amikor odaértünk, kiderült, hogy a többiek nincsenek ott, csak ő van ott, meg még egy társa, valamilyen Gyuszi. Örültem neki tulajdonképpen, mert a többieket átvitték a Fő utcába, amely sokkal szigorúbb fegyház volt, mint a Markó. Kiderült, hogy a többieket azért vitték át, mert akkor volt a biatorbágyi vonatrobbanás után a statárium, fölakasztotta a Sallait és a Fürstöt—és a többiek éhségstrájkoltak a halálos ítélet ellen. Amikor megtudtam, hogy a Solte István nem volt az éhségstrájkolók között, abban a pillanatban meghalt a számomra. Még bementem azért tovább is, ott voltam a tárgyaláson, nem akartam, hogy ott érje a szakítás. Brünnből írtam meg neki, hogy van egy másik fiúm!

Mikor hazajöttem Brünnből, és elmentem a Pistáékhoz, akkor már azt hiszem együtt volt a feleségével. Akkor rettentően csodálkoztam azon, hogy mit exkuzálja magát nekem, miért? Kiderült, hogy ő köpte be a fiúkat, az Eötvös kollégistákat. Valószínűleg engem nem árult el és így azért nem kerültem be.

A Textil Szakszervezet tagja voltam, 1936-ban föloszlatták a Magyar Kommunista Pártot, és nagyon sok volt a letartóztatás. A kommunista pártot föloszlatta a kommintern (Kommunista Internacionálé), mert rettentő sok spicli beépült a pártba és nem lehetett tudni, hogy ki kicsoda.

Az első férjemmel, S. Tiborral Brünbnben, az Egyetem Elektromérnöki szakán ismerkedtünk meg. Eredeti neve Schlesinger Tibor volt, zsidó származású. Pécsen született 1913. április 21-én. Meghalt 2001-ben, Budapesten. Tibor Újvidéken is élt gyermekkorában, mert a papája részt vett a baranyai Tanácsköztársaságba, és oda menekült 1921-ben a család, mikor visszacsatolták Magyarországhoz Baranyát. Tibor Újvidékről visszajött Pécsre, majd Pesten végzett a Bujovszky utcai reáliskolában. Brünbnben matematika órán beültem a padba, ott ült egy ronda zöld nyakkendő, két ragyogó szem, és azt mondtam: nahát! Ez volt az első benyomás.

Brünn után visszajöttünk Pestre. És akkor elhelyezkedtünk, Tibor a Hazai Fésűsfonóba. Textilmunkásként kezdte, de a felszabadulás után textilmérnökként dolgozott.

Az egyházi esküvőnk a Bethlen téri zsinagógában volt 1933-ban.

Gyuri, a fiunk született 1936. január 19-én, a Tibornak meg 21-én be kellett vonulni másfél évre katonának. Ott maradtam a pici babával. Mentünk az utcán, ott látott katonát a Gyuri, szaladt, hogy papa, papa! Látta a laktanyába. Ez kötelező katonai szolgálat volt. Akkor még a zsidók is

katonának mentek. Érettségivel karpaszományos lett volna, de tekintettel arra, hogy priuszos volt, csak sorkatona lett. Először őrvezető, aztán tizedes lett. Nagyon jó katona volt, nagyon jó akart lenni, hogy hamarabb leszereljen, de aztán nem szereltették le.

Igy szólt a dal:

„ Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája!
Vígan élem katonaéletem, nem gondolok másra.
Masírozok hadnagy úr szavára, úgy gondolok az én Violámra,
Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája!
Kerékpáros géppuskások, Horthy katonái, a világ legszebb daliái!”

Másfél évig szolgált. A szüleim nagyon szerették volna, hogy legalább a Tibor végezze el az egyetemet. Kimentem Brünnebe, hogy elintézzem a dolgokat, amikor kaptam egy lapot, hogy „ Itt fekszem a Róbert Károly körúton a kórházban. Egy kerék átment a lábamon.” Majd elájultam, borzasztó volt az egész. Hadgyakorlat volt, és Tibornak a kerékpárjával lemaradt a többiektől, és jöttek a harckocsik. Sár volt, a Tibor elesett és egy harckocsi keresztül ment a lábán. Az volt a szerencse, hogy akkorát tudott ordítani, hogy aki vezette, meg tudott állni, és csak az első kerék ment át rajta. A másik szerencse az volt, hogy sár miatt nem tört el a lába. Csodával határosan megúszta a dolgot.

Azonnal hazajöttem és nem lett semmi a továbbtanulásból. Tibor sokáig beteg volt, aztán állás után kellett nézni. Utána én lettem beteg, nem tudtam járni. Begyulladtak a lábaim.

A lábaimat kellett borogatni, nagyon hideg tél volt. Jött a Szántó doktor bácsi, apámnak a barátja, a házi orvosunk. Megnézte, hogy tiszta-e a szekrény teteje.. mert akkor nem volt még penicillin. Mikor először fölkeltem, a Gyuri fiam kiabált: Anyu jár, anyu jár! Tibor öccse rendszeresen látogatott, mesélte a kalandjait, meg mit látott a moziban. 1938-ban már el tudtam menni kirándulni. A munkásmozgalomban nagyon sok turistaegyesület volt. Egyszer elmentünk Visegrádra, és visszaafelé munkásmozgalmi dalokat énekeltünk a hajón. Másik felébe meg nyilasok voltak, azok nyilas nótákat énekeltek. Amikor elérkeztünk Óbudára, kikötött a hajó, és furcsa emberek jelentek meg. „ Nem mehetnek maguk sehova! „

Bevittek minket a főkapitányságra. Reggelig bent tartottak. A gyerek a nagyszülőknél volt akkor is.

Kivallattak minket, kikérdeztek. A nevünket, meg hogy milyen hadsereg-ellenes nótát énekeltünk. Mondtam, nézzék meg a népdalkönyvembe, volt benne olyan, hogy „verje meg az Isten azt az édesanyát, aki katonának nevei a fiát!” Minket kiengedtek másnap, de a Tiborékat, akik priuszosak voltak, meg Galambos Sanyit, aki rendőri felügyelet alatt állt, átvitték a Mosonyi utcába. Tibort elég hamar kiengedték, voltak védőügyvédek, akik ezzel foglalkoztak, de rendőri felügyelet alá helyezték. Nem mehetett gyűlésre, meg hasonló... Jelentkezni kellett időnként a rendőrségen.

A szüleimnél laktunk. Külön szobánk volt, de nem volt különálló otthonunk. Tibort folyton behívták. Részt vett a Felvidék felszabadításában, mikor visszaadták a németek (II. bécsi döntés 1939). Akkor behívták katonának. 1940-től már csak munkaszolgálatra hívták be. Kinn volt a Donnál is. Akkor már külön voltunk. Ő elment a mamájához, én meg ottmaradtam a szüleimnél.

Mikor Tibor bevonult, akkor tervrajzokat készítettem szövéshez. Vettünk egy szövőszéket és otthon szőttem. Úgy gondoltam jobb, ha otthon vagyok. Még mindig az édesapáméknál laktunk. Közben dolgoztam a kommunista mozgalomban. Újpesten dolgoztam és megpróbáltam azt, hogy csak éjjeles vagyok. Reggel elvittem Gyurit az óvodába és délután hazahoztam. Mentem a

szakszervezetbe Újpestre, nappal mostam, meg mindenfélét, de sokáig ezt nem lehetett bírni, mert nem aludtam napközben.

Először a kiscesti, aztán az újpesti textil szakszervezetbe jártam. A Szakszervezeti Ellenzék -ez egy elég nagy mozgalom volt -- lapja az Ellenzéki Textilmunkás volt. Tibor is vállalta időnként a szerkesztését. Mindig valaki más. Az újságot rendszerint elkobozták, de addigra már szét volt szórva, mert mindig volt benne valami háborúellenes, amit a cenzúra nem tűrt. Volt egy rendelet, hogy 10 alkalommal megjelenhettek lapok. Kinyomtatták őket, és vagy elkobozták utána vagy nem. Így volt a Társadalmi Szemle című újság is, az is tízszer jelent meg egy évben. Mindig indítottak egy újat, új címmel, az is tízszer.

Akkoriban a nyomdáknak kiadták a jelszót a rendőrségről, hogy vállalják el ezeket a lapokat és azonnal jelentsék be nekik, kik készítik, hogy megakadályozhassák a terjesztését. A barátnőm és társai elmentek egy ilyen diáklappal az Egyetemi Nyomdába, és ott azt mondták nekik: Nem vállalják a kinyomtatást, mert nem fognak spiclikedni.

Mi egy ismerős zsidó nyomdászhoz vittük, és az bejelentette a rendőrségen. Mire a Tibor elment a kinyomtatott példányokért, és jött ki, akkor már ott várták és letartóztatták. Kijöttek hozzánk házkutatásra. Én tudtam, miről van szó. Akkor már a Szív utcában laktunk nem az Andrássy úton. Nagyon el akartam anyát távolítani, de nem sikerült és bejöttek a szobánkba a detektívek. Föltúrtak mindent. Előtte mindent elraktunk, kivéve egy szekrényt, a nagybátyámnak holmija volt benne. És abban a Szocializmus (legális folyóirat) néhány száma, a Szociáldemokrata Párt a folyóirata volt, abba mindjárt belekötöttek. Amikor a szekrénybe turkálnak, megjelenik anya, aki mindig egy szerény asszony volt, megállt, mint egy főhercegnő az ajtóban, és azt kérdi: „Mit keresnek az urak az én fiamnak a szekrényében?” Nem értették az egészet, akkor anya bevitte őket a másik szobába, 5 szoba volt. Ott volt az esküvői képünk a falon, templomi esküvő. Nem kommunista dolog. Anya akkor előadta, hogy az ő fiai olimpikonok, előszedte az olimpiai aranyérmeket. Mikor Tibort kiengedték, mesélte, hogy egész másképp beszéltek vele ezután.

A sok katonaság, meg hogy nem voltunk a saját otthonunkban, plusz, hogy Tibor apával önállósítani akarta magát, mint textil készítő., amit én burzsuj dolognak tartottam... feszültségekhez vezetett közöttünk. Megbeszéltük, hogy külön megyünk. Akkor Tibor hazament a mamájához, két utcával odébb, a Szív utcában laktak. Aztán nekem megjelent az életemben a Kádár János.

1940-41-ben különmentünk. Aztán Tibort behívták munkaszolgálatba, kivitték a Donhoz. 1942-től illegalitásban, hamis papírokkal (Döme Piroska álnéven) bujkáltam. Kádár Jánossal a kommunista mozgalomban ismerkedtem meg.

Megalakult a Történelmi Emlékbizottság, én a VI. kerületi Szociáldemokrata Pártban voltam nőtitkár. A három kommunista körzeti titkár közül az egyik Kádár volt.

A Szociáldemokrata Párt legális volt ekkoriban. Amikor kitört a háború, nem volt szabad gyűléseket tartani, meg egyéb tiltások léptek életbe, de azért az összejövetelek megtartottuk nagyjából. Volt fantáziám, mindig kitaláltam valamit, hogy lehet kijátszani a tilalmat. Kézimunka-délutánokat szerveztem, orvosi és más előadásokat is lehetett hallgatni. Akkor kitaláltam, hogy csináljunk egy orvoscsoportot. A Kádár a Zsidó Kórházban megszervezte az orvoscsoportot. Ezeket beszéltük meg, meg a világhelyzetet, hasonlókat. Éjszakákat jártunk a Ligetbe, ebből aztán lett egy

szerelem-féle. Azt tudom mondani, hogy tulajdonképpen ez az egész egy sírig tartó nagy szerelem vagy szeretet volt. Mind a kettőnk életében fontos epizód.

Engem 1942-től keresett a rendőrség. Megszerveztem, hogy a gyerekek tudják találkozni: elmentem érte az óvodába, és „elrabortam”, hogy találkozhassak vele egy rövid ideig. Akkor már külön kellett lenni a gyerektől. 1942. március 15-én óriási tüntetés volt, utána pedig betiltották a Történelmi Emlékbizottságot, és mintegy 800 embert tartóztattak le. Akkor jött a Kádár, már nem ott laktam a szüleimnél, hanem a Sas utcában albérletben. A szövetségem ott állítottam fel. János értem jött, hogy már ő sincs otthon, azonnal pakoljak és menjek el taxival.

Akkor telefonáltam haza, hogy állást kaptam ... Kitaláltam, hogy most Erdélybe kell mennem fonalat vásárolni. A szülőknek sem mondtam meg az igazat. És a gyereket vigye haza apa. Fogtam a motyómat, eljöttem onnan.

A doni áttörés (1943-ban) után arra gondoltam, a családot mégiscsak össze kellene hozni. Írtam a Tibornak a munkaszolgálatba a születésnapján, akkor tifuszbba feküdt és kapott tőlem meg a mamájától levelet. A Margit sógornóm közvetített a családban. Nagyon sokat segítettek nekem az idős szülei. Édesapja nyomdász volt. Először, amikor illegalitásba mentem, akkor egy darabig Pesten laktam, Angyalföldön, a Dévai utcában volt egy szoba- konyhás lakás. Ott elég sokáig laktam ágybérletben. Ki volt írva, hogy ágy kiadó! A háziaknak azt mondtam, válok a férjemtől és szeretnék valahol lenni. Egy ideig senki nem tudta, hol alszom. Így volt biztonságosabb.

A szüleimmel az illegalitás két és fél éve alatt a sógornómön keresztül tartottam a kapcsolatot. Nem mertem hazamenni, látogatni őket, hírt adni magamról.

A gyerekekkel is találkoztam, taxival elmentem az óvoda elé, fölmentem az emeletre a napközibe, az volt a probléma, hogy az óvoda vezetője már le volt tartóztatva. Popper Évának hívták, egy csodálatos ember volt. Ő is koncentrációs táborban halt meg. Találkoztam vele a pályaudvaron. Fölrohantam-- a Popper Éva halálra rémült—mondtam: gyorsan a gyereket! Tudta, miről van szó. Szimpatizáns volt.

Gyorsan kihozta a Gyurit, fölkaptam, lerohantam vele a lépcsőn, be a taxiba. Először a taxiban ülve csak nézett a gyerek rám: „Mért vagy szőke? Mért van kifestve a szád?” Szóval stílust változtattam. Másképp néztem ki. Megmondtam a gyerekeknek, hogy miről van szó. Persze ő tudta, hogy keres engem a rendőrség. Magyaráztam neki: -- Tudod, hogy anyu akkor a VI. kerületi Szociáldemokrata Párt nőtitkára volt. Tudod, hogy anyu összegyűjtötte az asszonyokat és meg akartuk akadályozni, hogy háború legyen. És ezért most keresnek... - mondtam neki.

„Azért, akik a háborút csinálják, anyát el akarják láb alól tenni és ezért van az egész.” Amit a gyerek fel tud fogni. Tisztáztunk mindent. Gyurival elmentünk Budára, cukrászdába, együtt voltunk egy darabig, aztán hazavittem, közel laktam. Úgyhogy ő nagyon pontosan tudta, hogy miről van szó.

Gyurinak nagyon nehéz sora volt. 1943. júniusban el kellett mennem hazulról, és ő ott maradt a szüleimnél, akik a Szív utcában laktak. Engem keresett a rendőrség, és mikor már bejöttek a németek (1944. március 19.), akkor nagyon féltem, hogy a gyerekekkel valami történik. Még beírtam a Faszorba a Zsidó árvaház iskolájába, de amikor már föl kellett tenni a sárga csillagot - Gyuri fiam vidékre került.

Nem gondoltam, hogy a gyerek számára ez veszélyes lesz. Nem zsidókhhoz ment. Neki is voltak rendes papírjai. A kispesti szakszervezetből sok családot ismertem, többek közt Péter Elemért,

akiről tudtam, hogy a felesége meghalt. Kb. annyi idős volt, mint én. Ugyanolyan korú gyereke volt, mint a Gyuri. Elmentem hozzá és elmondtam miről van szó.

Az ő története a következő: Elemér katona volt, kint volt a Donnál, a magyarok elfoglaltak egy várost. Mindenki szétszéledt, szabadrablás van ilyenkor, mikor elfoglalnak valamit... az Elemér nem ment. Egy elhagyott utcán mászkált, a lakosság elmenekült, amikor egy szôke, kis ukrán kisfiú, 3 év körüli jött mellette. Az ott bókászott, úgy látszott elvesztette a szüleit és egyedül ott bámészkodott. Ekkor megjelent motorokon a német Gestapo, jöttek a várost átvenni a magyaroktól. Hegedűs Géza mesélte: Motoron jöttek és fekete köpeny lobogott mögöttük, nem volt begombolva, mint a madarak, félelmetes volt. A kis srác ott állt a járda szélén és nézte. Tudta ô, hogy mi ez?! Az egyik leszállt a motorról, felkapta a gyereket, a falhoz vágta úgy, hogy a feje széjjelment. Elemér nekiugrott a német torkának, az volt a szerencséje, hogy átadták a saját alakulatának, a tisztjeinek, és a tisztek nagyon tisztességesek voltak. Elrakták ôt valahova, aztán légnymást kapott és úgy szerelt le.

Persze, rögtön ideadta a felesége papírjait, avval jártam le. Nem mint Döme Piroska, hanem mint Péter Elemérné látogattam a gyereket. Péter Lászlónak hívták akkor a Gyurit.

Odaadtam Gyurinak az adatokat, hogy kikérdezzem, és elkezdett üvöltöni, hogy ne kérdezzem.

Péter Elemér csak a papírokat adta.

A falusi családdal—ahol Gyurit tartották -- a Király családon keresztül kerültem kapcsolatba. Őket a kommunista mozgalmon keresztül ismertem meg.

A Király család egyik fia szervezte meg a bányász szervezetet Tatabányán. Levittem oda először a gyereket és ô vitt ki Tardosra engem. Ott ismertetett meg a nagynénjével, Rézi nénival, aki nevelte a gyereket. A mese az volt, hogy én hadiüzembe dolgozom, a lakásomat kibombázták és a férjem a fronton van. A gyereket idehozom a bombázások elöl, nekem viszont dolgozni kell Budapesten.

Rézi néniék egy kis pénzt kaptak, meg kéthetenként vittem élelmiszert, amit csak lehetett. A Királyéknál voltunk egy-két napot, hogy belejőjön az egész dologba. Tardoson nem tudták, hogy zsidó, pedig körül volt metélve. 8 éves volt. A gyerek ezt így csinálta végig.

Az első hét után mentem le, és első utam a paphoz vitt, hogy elintézzem, az első áldozásra készültek a gyerekek, Gyurival együtt. Kérdezte a pap: -- Maga a Péter gyerek mamája? Mondja, miért járatják maguk református iskolába a gyereket? -- Megállt a szívverésem... Az eredeti Péter László Kispesten járt állami iskolába. De rögtön leesett a tantusz. Mondtam, sajnos én beteg voltam, és a férjemék nem vallásosak, mit tudom én, magyaráztam. Azt mondja a pap, most készülnek az első áldozásra, és nem tudott semmit. A gyerek Hittankönyvet kapott, meg mindenfélét, és úgy látszik a pap olyat kérdezett, amit nem tudott. Megkérdezte a gyereket, milyen iskolába járt Budapesten. Nem mondhatta, hogy ô a zsidó árvaházba járt iskolába. De annyi esze volt, hogy emlékezett -- mindennap elment a református iskola mellett a városligeti Fasorban – s ezt vágta rá. Ezt lerendeztük, rendbe lett minden.

Akkor elmentem a községi elöljáróságra, ahol közölték, hogy ôk nem vállalhatják a gyereket, nincs annyi ellátásuk. Mondtam, arról van szó, hogy én nem is akarom kijelentkezni Pestről, mert én hadiüzembe dolgozom, hadiüzemi ellátást kapok, tehát én mindig le fogom hozni a zsírt, meg a többi, amit jegyre adnak. Megállapodtunk, minden rendben volt. Két hét múlva megyek le, fiam már meg volt gyóntatva, ô ministrált. Megvan a fényképe.

Nagyon nehéz idő volt. Én eltűntem, és küldtem a Királyéknak egy lapot, hogy most visznek. Később a sógornóm azt hitte, nem jöttem haza, mert sokan ott haltak meg.

1944 tavaszán, a sárga csillag viselése idején már nem éltem a saját papírjaimmal, tekintettel arra, hogy engem már két és fél éve, - 1942-től, amikor a Történelmi Emlékbizottságot betiltották, utána a március 15-i nagy tüntetés után, nagy letartóztatások voltak, illegalitásba kényszerültem. Az unokatestvérem feleségének, Döme Piroska papírjaival éltem.

Ő nem tudott róla, nem akartam, hogy benne legyen.

Egyszer odamentem hozzájuk, ott aludtam náluk, nem tudom mit mondtam, mért nem megyek haza. És akkor beszélgettünk, és így megtudtam a pontos adatait. Akkor bementem a VIII. kerületi Városházára, ott kértem a születési anyakönyvi kivonatot az ő nevében. Megvolt a születési anyakönyvi kivonat, tudtam a többit, és aztán az édesanyjának—aki már nem élt -- az iratait is megszereztem a terézvárosi templomnál. Édesapja pedig Bácskában született. Tudtam, azt nehezebb lesz megszerezni. A család igazolása viszont kellett. 1939-óta nagyszülőig kellett igazolni a származást. De ez már 1944-ben volt. Még 1942-ben szereztem meg ezeket a papírokat, annak alapján aztán kiváltottam a Munkakönyvet. Lakást újsághirdetés útján vettem ki, de félév után el kellett menni. Először még mondhattam azt, hogy az előző helyen kaptam az élelmiszerjegyeket, de másodszor már nem mondhattam azt. Másik albérletet kellett keresni. Az élelmiszerjegyeket 3 hónapra adták. És akkor gyanús lett volna, hogy nincs élelmiszerjegyem. Mindenki kapott élelmiszerjegyeket a hatóságoknál. Volt ilyen külön hivatal.

1944-ben a cionisták beépültek oda, ahol az élelmiszerjegyet osztották. Az Almássy téren volt egyik ilyen hivatal, de minden kerületben volt egy, ahol az élelmiszerjegyeket osztották. Nyilvántartották, hogy kinek jár. A kommunista szervezeteknek cionistákkal is volt kapcsolatuk. Később tudtam meg, Rexnek hívták az egyiket, aki kapcsolatban állt velünk, rajta keresztül kaptam egy jelszót, meg egy nevet, hogy kit keressek ott a hivatalban. Bementem az Almássy térre, először bejelentkeztem, még akkor elég könnyű volt a nőknek bejelentkezni, csak férfiaknak nem, a katonaidő miatt. Volt egy bejelentőlap, azzal bementem a hivatalba, kerestem egy hölgyet, akinek a nevét igyekeztem elfelejteni, nehogy baja legyen később. És betett nekem egy jelszót. Akkor én onnan kijelentkeztem, és bejelentkeztem oda, ahol kaptam élelmiszerjegyet, ott másfél évig lakhattam egyfolytában. Ez 1944-ben volt, már volt élelmiszerjegyem és teljesen legális ember voltam.

Elvégeztem a légvédelmi tanfolyamot hivatalosan. Legelőször elmentem egy papírzsák üzletbe, rémes munkakörülmények között dolgoztunk. Ott kaptam egy papírt, hogy fölvettek. Azzal bementem az előjáróságra, féltem egy kicsit, hogy lebukok. Megkaptam a Munkakönyvet. Kicsit muris volt, mert kérdezték, hogy már 30 éves vagyok, miért nincs Munkakönyvem? Mondtam, hogy a szüleimnél voltam vidéken és nem kellett. Biztos volt cselédkönyvem, mondta. Lett Munkakönyvem. Aztán szintén apróhirdetés útján jelentkeztem ügynöknek. A Teréz körúton volt egy lapterjesztő, a Tolnai Világlapját kellett terjeszteni. Főleg vidékre kellett menni ezzel, nem Budapesten, hanem a környékén. Csepelre jártam ki meg a bányavidékekre. Vonattal. Valóban végeztem ezt a munkát, nem csak alibinek használtam. Több ilyen ügynökségnek dolgoztam. Az egyiket úgy hívták: Budapest Székesfőváros Lakos címjegyzéke. Ide kellett hirdetések szerezni. Emlékszem, hogy a legnagyobb pénzt akkor kerestem. A Schmoll pasztától kaptam egy megrendelést. 40 forintot kerestem egy hirdetéssel. De akik benn voltak az ügynök szakmában, azok megkerestek 200 forintot is. Az pedig óriási pénz volt. Valami pénzt mindig tudtam keresni,

meg apám is küldött mindig 20 pengőket.

Akkor önmagamat tartottam el, albérletet fizettem, a gyerek ekkoriban a szüleimnél volt.

1944. október 30-án tartóztattak le. Egy illegális találkozóra mentem, és ott vártak.

Kommunista sejtet, bányász szervezetet hoztam létre, az egész országra kiterjedő ellenállást szerveztük. A kommunisták szabotáltak, gyűjtöttek anyagot, vonatot is robbantottak. Szóval a németek ellen próbáltunk valamit tenni: lehetetlenné tenni őket, akadályozni, amennyire csak lehetett.

1944. szeptemberében a Kolosi tér 7-ben laktam egy nagyon katolikus családnál, jártak templomba. Végül kiderült, hogy be kellett menniük a csillagos házba. Ott maradtam egyedül. Nagyon jó kapcsolatom volt a kislánnyal. A háború után megtudtam, életben maradtak, legalábbis a mama meg ő. Én ott maradtam egyedül, a cselédszobát béreltem, és jött egy katonatiszt, aki megkapta ezt a zsidó lakást és el kellett jönnöm onnan. Elmentem a Lehel útra egy ismerőshöz, de valamit meg akartam menteni az előző helyről, mert nagyon sajnáltam, hogy el kellett jönnöm onnan, és olyan butaságot csináltam, hogy egy szekrényt elhoztam onnan. De akinek a segítségével elhoztam azt a szekrényt, azt letartóztatták, és nem bírta a vallatást, és elárulta, hol lakom. Még ma is rosszul leszek, ha elmondom. Ez a férfi és a nő, akinél laktam, egy lokáltáncosnő volt egyébként, nagyon jó barátok voltak.

És náluk is tartottak házkutatást. Nagyon sokat mászkáltam, volt egy magas szárú cipőm, a cipőt elkértem onnan. A cipőn keresztül jutottak el, a nő megmondta, hogy ki vitte el a cipőt. Mikor az a harmadik társunk elment oda megbeszélni, hogy mehetünk-e oda találkozni, akkor már ott voltak a detektívek. Úgy látszik, hogy ő megmondta, hol fogunk találkozni. Nehéz volt, mert megszokta, hogy mindig igazat mond. Probléma volt, hogy a 23-as villamosnak a végállomása a Podmaniczky utcában volt általában, de mivel pályajavítás volt, akkor a végállomást a Ligethez tették, a Fasor a végére. És mind a két helyen vártak minket a detektívek. Mi jöttünk ketten, a Galupp, és megállítottak. Rájuk szóltam, hogy mit akarnak az urak? Kicsavarták a táskámat a kezemből, úgy látszik tudták már, hogy mi van benne. Mindig pisztollyal jártunk akkor már. Rommer pisztolyom volt, kis apró, különböző helyekről kaptunk. Sem a Galupp, sem a másik bányász nem jött vissza!

1944 októberében 30-án vittek el. Visszajöttem 1945 június 2-án.

Mint kommunista éreztem magam nagyobb veszélyben. A rabbiképzőbe vittek, a folyosón sorba álltak sokan. Üvöltözték nagy diadallal: „Megvan a Piri!” Már két és fél éve kerestek. Tudták, hogy a Kádárral volt kapcsolat, őt is keresték persze. Nem tudták, hogy már elfogták.

Kádár el volt szigetelve a pártnál mindentől, és ő a jugoszlávokkal akart kapcsolatot teremteni és elment a határra. Hamis papírjai voltak, nem jut eszembe milyen neve volt akkor. Ezekkel a papírokkal fogták el mint katonaszökevény. Bevitték a Konti utcába, ott volt egy börtön, rettentően félt, hogy az elvtársak a nyakába borulnak. Két és fél évre elítélték mint katonaszökevény. Ez a legjobb illegalitás. Keresik és közben ott van az orruk előtt. Így tényleg nem tudtam mi van velem, régen találkoztunk már.

A rabbiképzőben minden tanterem tele volt letartóztatottakkal. A földön ültünk, tele volt a tanterem. Rögtön vittek vallatni. Elkezdtek püfölni, ütötték a talpamat..meg mit tudom én mit csináltak.. Olyankor mindig úgy csináltam, mint aki nincs jelen! Igyekeztem távol tartani magam az egész dologtól. Egy szót nem szóltam. 10 napig vallattak. Kétszer kivittem őket a városba, már nagyon untam a dolgokat. Mondtam, hogy vallani akarok. Mondtam, hol szoktunk találkozni. A

Madách téren, --mondtam-- soha nem találkoztam ott senkivel. Sőt, még átküldtem őket a másik oldalra, hátha a másik oldalon vannak, ilyen hülyeségeket csináltam. Nem voltam bátor. Csak csináltam.

Egyszer kivittem őket Újpestre, Aztán utána már semmit nem kérdeztek. Csak vertek!

Talpalás volt, tenyerelés.

A talpukat és tenyerünket gumibottal ütötték. Eltörött az egyik ujjam, ezt csak a felszabadulás után vettem észre...meg villanyoztak, meg ... különböző módszereik voltak. Egyszer megcsinálták azt, hogy fölkötöttek, úgy, mint mikor a békát sütik. A kezemenél és a lábamnál fogva lógattak. És akkor talpaltak és villanyoztak, egyszerre mindent. Csak a fejemet féltettem, hogy a villanyozástól nehegy meghülyüljek! Amikor villanyoztak, becsuktam a szememet. Nem néztem őket. Aztán át akartak adni a Gestapónak, a Sváb- hegyre. Azért nem kerültem oda végül, mert azt hitték, már nem tudok fölkelni a földről, és a többiek - körözött kommunisták -- elvittek magukkal, amikor kihajtották őket a vonatállomásra.

Kaptam egy magas szárú cipőt, a többiek segítettek, mert nem tudtam a talpamon járni, és elindultam a többiekkel Budaörsre, gyalog az állomásra.

A Sváb-hegyen (a Gestaponál) nem maradtam volna életben. Így kerültünk mindannyian –én is–Dachauba. Két lányra támaszkodtam. Mikor megálltunk, akkor elájultam. De azért végigmentem, mert a Földes László (a Hobo—ifj. Földes László) papája, aki szintén köztünk volt, igyekezett lassítani a menetet.

A magyar hatóságok az egész társaságot úgy ahogy volt, átadták a németeknek. Egyből Dachauba vittek bennünket.

Elindultunk Budaörsről. Vagonban. Nekünk kettőnknek, a Varga Juliskával csináltak helyet, mert mi ketten voltunk a legjobban megnyomorítva. Orvos nem volt, de egy nagyon jó vagon volt. Politikai foglyok voltak benne, jó kaját csináltak, jó hangulat volt. Mi föl voltunk készülve mindenre, úgy vállaltuk, hogy mi tudtuk, mit vállalunk. Életünket is odaadtuk volna. A szenvedés az rosszabb, mint a halál. De mielőtt valakit beszerveztünk a Kommunista Pártba, mindig el lett mondva neki, hogy milyen borzalmakat csináltak a kommunistákkal. Mit csináltak egy orosz lánnyal, hogy tankkal mentek rajta keresztül. Részletekbe ízelték szét. Ez volt a felkészítés. Azt is elmondták, hogy mi vár az emberre, ha elfogják.

1944. noveber 11-én indultunk, és körülbelül két napig utaztunk, már nem emlékszem pontosan. Komáromban sokáig álltunk, és ott - ki lehetett nyitni az ajtót, sorkatonák voltak lenn. Társaim engem vittek oda, mutogattak, hogy nézek ki, hogy milyen borzalmakon mentünk keresztül..

Dachauban a pályaudvaron rengeteg ember volt. Sok kommunistát vittek oda, akik börtönbe voltak már régen. A lányok rettentő dühösek voltak rám, azt hitték, hogy én még szabadon vagyok, „mit keresek ott”? Megismertek. Mindig megtartottuk a humorunkat, mindenütt.

Én nem nagyon tudtam járni. A nőket elvitték a dachau munkatáborba. Engem, földobtak egy szekérre, egy csomó kis cigánygyerek tetejére és úgy vonultam be... Mint a kis csibék, olyanok voltak. Azokat is hozták a szerelvényel.

Dachau munkatábor volt, biztos ott a mamájukkal voltak együtt, azért kerültek oda. Nem láttam előtte őket, lehet, hogy a menetben voltak. Engem a szekérral vittek, aztán leszedtek. Volt orvos. Csináltak ott egy betegszobát, én voltam az első, akit oda vittek. Ebbe a betegszobába voltam végig, azt hiszem december - nem tudom hányadikán vittek minket tovább.

Allachba kerültem, amely egy férfi munkatábor volt különben. Itt egy átmenő táborat akartak csinálni a németek, de közben a müncheni vonalat szétbombázták. Oda nem tudtak szállítani, és akkor minket is elvittek. Franciák meg nagyon sok német politikus volt ott. Azért szerettük volna, hogy Allachba vigyenek minket, mert ez a tábor még nem volt úgy megszervezve. Egyszerűen nem volt olyan borzalmas, mint ami már meg volt szervezve. Nem voltak felvigyázónők. Ezek rendes német katonák voltak, és jobb körülmények, mint máshol.

Végül nem csináltak átmenő táborat, és akkor elvittek bennünket Ravensbrückbe. Ide nem csak politikaiakat hoztak, hanem érkeztek budapesti zsidó nők is, akiket a határig végighajszoltak a gyôri országúton, és borzasztó állapotban voltak.

Horthyt megfenyegették a szövetségesek, hogyha nem hagyja abba a deportálást, akkor háborús bûnösökként fogják elítélni. És akkor a budapestiek deportálását leállították. Amikor a nyilasok kerültek hatalomra (1944.október 15.) a Budapest környéki gyûjtôhelyekről kivitték a zsidókat dolgozni, a nyilasok elrendelték a munkaszolgálat nôknek is, és ôk indították el a meneteket Budapestról gyalog Németország felé. Ezeket a csendôrök és a nyilasok, vagyis a magyar hatóságok indították el. Ekkor már a németek nem voltak olyan helyzetben, hogy azzal foglalkozzanak. Menekülniük kellett, mert eléggé jöttek az oroszok föl.

1944 telén a magyarok gyalogoltatták a zsidó nôket, férfiakat végig az országúton.

Igy kerültek zsidó nők is Budapestról Ravensbrückbe, a határról gyûjtötték be ôket.

Engem a betegszobából – nem tudom hogyan volt ez összeválogatva –, de mint személyzetet vittek Allachból Ravensbrückbe. Mikor mentünk ki a vonathoz, egy francia orvosra támaszkodtam, és azt mondta: nem felejtsem el nekik a maga lábait! Még csupa seb volt akkor a lábam.

Ravensbrück borzalmas hely volt, nagy tömegbe laktak a nők, rettenetes körülmények között. Mi nem egy sátorba kerültünk, mint a többiek, hanem a 12. barakkba, aminek a kápója (fogoly-parancsnoka) egy német kommunista volt már 8 éve. Helyettese a Marcsi néni, aki osztrák volt vagy szudéta- német, de az is kommunista, mind a ketten. Ott egész más viszonyok voltak. A foglyokkal --amennyire lehetett – jobban bántak. Mert ezeknek a foglyoknak – akik már régen ott voltak -- illegális szervezeteik voltak. Nagyon sokan voltak, akik direkt vállaltak ilyen kápóságot, hogy tudjanak segíteni az embereken, amennyire lehet. Úgyhogy megvoltak a kapcsolatok. Voltak munkahelyek, amik jobbak voltak.. és gyerekek is voltak ebben a barakkban. Volt egy gyerek, Franciának hívták, mindig azt hittem, hogy az én fiam. A mi kápónk elérte azt, hogy a gyerekek nem kinn aludtak a hidegben, hanem benn a szobában.

Végezték az elszámolást minden reggel. Nem mint személyzet szerepeltünk, ez csak olyan látszat volt. Nap mint nap jártunk ki, a tó partján lévô pincékből hordtuk be az élelmet. Borzasztó volt, mert akinek volt két pár cipôje, az megtarthatta, de csak az egyiket. Akinek nem volt csak egy, mint nekem, holland fapapucsot adtak. Csupa seb volt a lábam. Az borzasztó volt. A cipômet elvették, azt mondták, azért, ha valakit elengednek innen, akkor abba mehessen.

Ravensbrückben munka után kaptunk valami virsli -félét meg kolbászt. Egyik alkalommal pont a mi barakkunk előtt volt az osztás és az asszonyok összeverekedtek, erre a németek beszüntették az osztogatást. A barátnômmel, Kalával -- ôt úgy ismertem meg, hogy szembesítették vele a Röck Szilárd utcában, akkor ô volt a támaszom, neki köszönhetem tulajdonképpen, hogy még megvagyok -- elkezdtünk balhézni, hogy mi dolgoztunk és jár a hús. Adják oda. Mi kommunisták vagyunk, és elég hangosra vettük a dolgokat. Szerencsénk volt, hogy a barakkba volt a mi

vezérkarunk és gyorsan kinyúltak és berángattak bennünket. Közölték, hogy semmi nem jár, ne csináljuk ezt és ne hangoztassuk, hogy kommunisták vagyunk, mert még nagyobb bajunk lesz.

Innentől kezdve úgy látszik bevettek a csapatba, és kaptunk egy állandó munkahelyet. Volt a konyha alatt a zöldséges pince, ahol pucolni kellett zöldséget, talicskával tolni, meg mindenfélét. Itt főleg oroszok meg lengyelek voltak, akik már előbb benn voltak, mint mi, elég nehéz munka volt. Egyszer például 23 lépcsőn kellett kőműves ládában -- mint amiben tolták a maltert azelőtt-- a nem tudom hány kiló krumplit, és egyebeket felcipelnünk a konyhába. Nem tolni kellett, hanem ketten vittük föl, az volt a legnehezebb munka. Menetbe mentünk, egymás után. Ez azért is jó volt, mert lehetett enni, zöldségeket, nyers krumplit. De mikor fölmentünk a konyhába, a krumpli nagy üstökbe főtt, és ha észrevette az ember, hogy valamelyik üstöt kinyitják, odarohant, kivett belőle és eldugta. Én úgy jártam, hogy kivettem és szerencsére nem vették észre, és tudtunk hazavinni. Meg olyan volt, hogy kivittük a hulladékot, és akkor egy pár krumplit vagy valamit a szemét alá dugtunk, ott voltak élelmesek is, és krumpliért fésűt lehetett cserélni.

A nemzetiségi ellentétek megvoltak ott is. Főleg a csehek, úgy néztek ránk, magyarokra, hogy „mi most jövünk, mikor ôk már nem tudom mióta itt vannak?” Lenéztek bennünket.

Januárban átvittek Reichlinbe. Ez egy repülőtér melletti munkatábor volt. Közel 4 ezer nő dolgozott a repülőtéren. Bombatölcséreket kellett betömöködni. Én nem voltam sokat ott, mert Kalával elvállaltuk a munkát barakkon belül. Az jelentett egy tányér levest vagy valamit. De nem lehetett kijárni. A többiek az erdőbe jártak dolgozni. Volt ott valaki, aki mondta, dolgozzatok, úgy is magatoknak csináljátok. Már közel volt a front, lehetett hallani.

1945. április 30-áig voltam ott, akkor ürítették ki a tábort.

Sokan és sokat éhezünk, nem volt só, nem volt kenyér. Nagyon érdekes tábor volt különben, mert a parancsnoka egy Weermacht tiszt lehetett valamikor, és úgy nézett ki, hogy életben akarja tartani a társaságot. Másik érdekessége az, hogy itt a lágerszemélyzet, a lágéparancsnok, a blokkparancsnokok felvidéki magyar zsidólányok voltak. Auschwitzot megjárták, ott képezték ki őket. A Rózsika borzalmas nő volt. Csatos szíjjal járt, ütlegelte a népet. Mindig előttem van, franciák megtagadták a munkát, nem akartak kimenni dolgozni.

Zsidók és politikai foglyok vegyesen voltak, de mindenki nő. Mikor hozták az ételt, először bement a lágéparancsnokhoz, az kivette a részét, aztán bement a barakk-parancsnokhoz, az is kivette a maga javát. A konyhán is felvidéki zsidólányok dolgoztak, jól tudtak főzni. Mikor már alig volt miből levest főzni, akkor-- nem tudom, hogy csinálták, de beszerezték valahol a környéken snidlinget. Azt tették be a levesbe, úgyhogy volt valami íze. Mikor nagyon leromlott az ellátás már, nem volt kenyér, akkor egyszer csak ketten kaptunk egy egész kenyeret. Már kezdett penészedni ugyan, de voltak ilyen kedvezmények. Például volt egy idő, mikor beszerezték kristálycukrot, azt kaptunk. Ezek mind életmentő dolgok voltak. Mikor nagyon nagy volt a hiány, akkor a következőt csinálta a lágéparancsnokság: Nem hordták ki az ennivalót kiosztásra, hogy a bürokrácia ne tudja levenni a sápot, hanem a konyhához kellett fölvonulni. Minden barakkot sorba állítottak, ott állt a lágévezetőség és kirakták a kondérokot a konyhalányokkal, mindenki ott a helyszínen kapta meg az egész napi adagját.

Naponta osztottak melegételt. Reggel valami fekete lötytyöt kaptunk. Délben valamit. Néha borzasztó volt. Nem mindig jártam ki dolgozni, hanem benn voltunk a szobába. Egyszer rettentően

el voltam keseredve, láttam mindenki sírt vagy másképp reagált az éhezésre, és én is éreztem, a guta megüt, rettentően el voltam kenődve... Egyszer csak megjelentek a szovjet gépek. Különbösen amerikaiak jöttek bombázni. Tudtuk, hogy itt a front. Örültünk. Az orosz lányokkal csaptunk egy kis murit. Énekeltünk...

Ez idő alatt semmit nem tudtam a családomról, és én sem tudtam hírt adni magamról. Azt sem tudtam, mi zajlik Magyarországon. A világról nagyjából, mert a franciák kaptak híreket a szervezeteken keresztül. Mikor láttuk, hogy a szovjet gépek bombázzák a repülőteret, fergeteges táncba kezdtünk az orosz lányokkal. Elég sokat táncoltunk éjjel, meg a franciákkal is. Különböző nemzetekkel voltunk együtt.

Egyszer csak láttuk, hogy ki akarják üríteni a tábort. Nagy bombázások voltak, a vezetők lemenekültek a bunkerekbe vagy hova.. magunkra maradtunk. Eltűntek a németek, de csak ideiglenesen. És akkor egy csapat lány elindult a ruharaktárak felé. Én Maruszjával indultam a konyha felé. Bementünk az élelmiszer raktárba, föltörtük a hordókat, azokba volt cukor, meg margarin meg kenyér. Maruszja odaállt az ablakba és dobta ki a kenyeret, meg a margarint a népnek. Gyűltek, gyűltek a többiek, végén egy hisztériás tömeg keletkezett. Borzalom volt. Egymáshoz vagdosták a kenyeret meg a margarint. Ott maradt egy csomó nő agyontaposva. Borzalom volt az egész. Én elindultam, hogy viszek a társaimnak élelem-csomagot, és --mindenütt voltak rablóbandák a foglyok között,-- a barakkok között elbújtak, és ha valaki jött, valamije volt, azt elvették. Engem nem támadtak meg. Volt, aki csizmát szerzett, mindenki szerzett valamit.

A németek tovább akartak vinni minket. Arról volt szó, hogy kiürítik a tábort és visznek nyugatra. De mi elhatároztuk, itt maradunk. Fogtunk magunknak egy SS-t, egy temesvári magyart, megbeszéltük, hogy maradjon velünk. Ígértünk neki civil ruhát, hogy segítsen. Mi maradtunk utoljára. De nem engedték, hogy ott maradjunk, elkezdtek lövöldözni. Láttuk, hogy a funkcionáris foglyokat a németek elengedték valami erdő felé. Legtöbb helyen bosszúból agyonverték őket a felszabadulás után.

Mi is elindultunk, a menet legvégén voltunk úgy 25-en. Voltak szlovákiai magyar nők, meg oroszok és lengyelek is velünk, ez egy vegyes szoba volt. Borzalmas volt, mert az egész országúton menekült a lakosság, az út mentén árokba feküdt szekerek... , németek menekültek az oroszok elől. Bementünk valamilyen menedékházfélébe. Összetalálkoztunk ott egy ukrán kényszermunkással meg egy lengyel hadifogollyal, akikkel a repülőtéren is dolgoztunk, akik különben egy német faluba, egy nagy német gazdaságba voltak kiadva. Elmentünk velük ebbe a faluba, Vipperachnak hívták, ott beraktak minket egy szobába, fölszórták szalmával, cselédház lehetett, mert volt egy konyhája is. A német gazda elmenekült, és órájuk volt bízva a gazdaság 11 tehene.

Akkor volt tej. Én is megtanultam fejni. Szerencse volt, hogy ketten közülünk Kárpátaljáról paraszt zsidók voltak. Ők tudtak fejni, meg jöttek a szegény német asszonyok is fejni. Úgy bôgtek azok a tehének, mert nem voltak rendesen megfejve. Félték tőlünk azok a németek, de azért bejöttek a tejért. Egy nagyon érdekes dolog, még ott a barakkba, ahol voltunk, ott csatlakozott hozzánk két német parasztasszony. Kiderült, hogy ott az irodán tudták meg, hogy mind a kettőjüket ugyan amiatt a lengyel hadifogoly miatt hozták be. Mert itt is ki voltak adva orosz hadifoglyok az I. világháború után, mint ahogy magyar hadifoglyok is ki voltak adva gazdaságba dolgozni. Nagycsaládos parasztasszonyok voltak, és mindig veszekedtek a lengyelen. De ott a zsákon egy

ágyba feküdtek, és azon vitatkoztak, hogy kié volt a lengyel? Ugyanis mind a ketten lefeküdtek vele! Veszekedésük a lengyelen komikus volt a napi borzalomban.

A nürnbergi törvények szerint meg voltunk jelölve. A zsidóknak volt egy sárga-, a lengyel zsidónak piros háromszög és rajta egy sárga csík. A fajgyalázókon volt egy fekete háromszög és egy sárga háromszögből egy jelvény. Tehát akik németek voltak, de nem árjával közösültek, az büntetendő cselekménynek számított, és azok is oda kerültek.

Mikor együtt volt a csapatunk, akiket a Röck Szilárdból hoztak, kint álltunk és barkochbáztunk. A többiek pedig sírtak, hogy hideg van, meg itt vagyunk, és szidtak minket, hogy micsoda társaság ez, hogy itt játszanak, mikor vagyunk a szörnyűségbe. Mikor illegalitásba voltam és elmentem a zsidó barátnőmhöz, mondtam neki, „úgy látom elviszik a zsidókat, megszállják az országot. Én legalább tudom, hogy mért visznek el, de te nem tudod! Én teszek valamit ellene.” Teljesen ártatlan volt. Mi tudtuk, és nem gondoltuk azt, hogy megérjük a végét. Nem volt téma. Abba a német gazdaságban még az első napon ott voltak a németek. Május 1-én bejött egy német katona a konyhánkba, ahol mi voltunk, fölültem a sparheltre, és elkezdtem neki áradozni, hogy gondoltam május elseje már szabad lesz. Szegény, nem tudta mit csináljon, tényleg látta azt, hogy most már végük van nagyjából, úgyhogy nem bántott. Olyan hülyeség volt, mert tulajdonképpen akkor még nem lehetett tudni, hogy mi lesz! Még ott voltak a németek, egy csapat, az udvaron volt a hadikonyhájuk...Az volt az érdekes, hogy az istálló mellett volt egy kis szoba, ott volt az a két munkás, az ukrán meg a lengyel, meg ott bújt egy német kommunista, aki 9 év után szabadult ki a lágerből, meg börtönből és egy lengyel. Ketten voltak együtt. Ők szöktek meg együtt a menetből. A házat kezdték kiüríteni németek, és azt akarták, hogy velük együtt hagyjuk el. Mondtam a lányoknak, megőrltetek? Úgy beszéltük meg, hogy nem megyünk tovább? De a többiek csak mentek, mentek, én meg visszamentem a szobába.

Legelsőnek a Schweiniczer Nusa jött vissza, aki a Schweiniczer Sombor, a magyar politikai rendőrség vezetőjének volt a felesége. A férje két és fél évig kerestetett engem. Úgy ismertem meg, hogy Ravensbrückbe egyszer csak odarohan hozzánk egy fiatal sovány nő, és azt mondja: magyar árják? Akkor megtudtam, hogy ki az. És vele feküdtem hónapokig egy ágyban és együtt indultunk haza.

Amikor visszajött, mondtam neki, ne haragudj, én nem vállalhatok felelősséget. De nem történt semmi. A németek kivonultak. A falu üres volt. Az ukrán meg a lengyel kinyitották az élés- kamrát.

Ekkor még nem jöttek az amerikaiak, angolok vagy az oroszok felszabadítani azt a területet Szerencsére nem volt harc a faluban, előbb kiürítették a németek, és mentek nyugatra. Mi ott szorgoskodtunk, mikor láttuk a kapuból, hogy itt vannak az oroszok. Valami csodálatos nap volt május 2-a. Ott állt 3 aranyos kis orosz katona. Szegények halálra rémültek, mert ilyen csontvázak nekik rohantak, el kezdték őket csókolgatni. Ezek voltunk mi. És az egész utcában végig álltak, minden ház előtt állt egy pár kis katona. Fiatal srácok voltak, és kinn voltak ezek a lányok is, kezdtek beszélni velük. Aztán ott voltunk még néhány napig, azt hiszem május 7-én, amikor úgy éreztük, hogy már el tudunk menni, akkor elindultunk hazafelé. Ott a házba találtunk mindenféle térképeket, füzeteket. Nekiindultunk gyalog, öten.

A barátnőm, a Kala (O. Katalin) is velem volt. Öt nő elindult hazafelé Magyarországra. Mi ketten voltunk kommunisták. Velünk volt a Sárika, meg a Nusa, a legnagyobb tudású magyar antibolsevistának a felesége. 1944. március 19-én, amikor a németek megszállták Magyarországot,

3 000 magyar politikust tartóztattak le. Köztük volt ő is. A negyedik volt pedig egy Pista nevű hölgy. Az volt az alvilági neve. Tudniillik azt mondta, azért ítélték el 64-ben rendbeli lopásért, mert többet nem tudtak rábizonyítani.

Az ötödik pedig egy pesti, 12 éves kislány volt, aki megjárta Auschwitzot. Nagyon magas gyerek volt, mindig valaki eldugta. Úgy került valahogy Ravensbrückbe és így velünk volt. Csoda volt... Öten indultunk neki. Nem tudom honnan szereztünk egy magyar nemzetiszínű szalagot. Úgyhogy mentünk az országúton, egy csoport nagy zászlóval jön felénk, piros-fehér-zöld. Először azt hittük, hogy olaszok, mert fordítva tartották.

Mindenkiért jöttek a vöröskeresztes autók, csak a magyarokért nem. Sehova se mentek, nem csak oda. Magyarországon nem törődtek vele. Senkiért. Van egy listám annak az 500 embernek a neve szerepel rajta, akik csak szeptemberben tudtak hazajönni.

Akkor sem a magyarok hozták őket, hanem szereztek maguknak valamit, maguk erejéből, meg az amerikaiak állították össze a listát.

Elindultunk, május 8-án vagy 9-én. Megérkeztünk egy erdőbe, ott volt egy orosz katona. Meglátott bennünket, elkezdett üvöltözni, földobálta a sapkáját, hogy – Hitler kaputt! Hitler kaputt! Egy szót se értettünk belőle. Aztán megmagyarázta és megértettük. Mi is elkezdtünk ott táncolni rögtön, végigtáncoltuk az utat, hol szekér vett föl bennünket, aztán egy üres benzines hordókat szállító teherautó. Azzal keltünk át az Oderán. Oderánál vonatok jártak. Volt egy pontonhíd, azon kellett keresztül menni. Az volt a szerencsénk, hogy mindenkit ráállítottak egy kicsit robotra, hogy segítsenek a helyreállításnál, ahogy jöttek a csoportok. De akik minket hoztak, ezeknek a Vorosilovtól volt valami menlevelük. Így értünk el Szeccinbe (lengyel falu), de még először keresztüljöttünk ott, ahol a front előzőleg elvonult. Volt olyan falu, ami teljesen ép volt, de teljesen üres.

Szeccinben volt az első szovjet hatóság. Ott kaptunk egy papírt, hogy menjünk el Waldenbergbe, az Potsdam mellett egy helység. Állítólag ott gyűjtötték a magyarokat, hogy onnan haza lehet menni. Találtunk egy teherautót, és azon jöttünk, a gyerekek mindig nagyon barátságosak voltak, az oroszok imádták a gyerekeket, soha nem bántották őket, és mindenkinek elmeséltük a történetét.

Aztán elérkeztünk Waldenbergbe, de ekkor már a Pista meg Nusa között kezdtek az osztálykülönbségek kijönni útközben.

A Nusát nagyon irritálta a Pista, a Pistát irritálta a kegyelmes asszony. Mindent nekünk kellett megszerezni, ennivalót meg egyebeket, és ők elég tehetetlenek voltak. Elérkeztünk Waldenbergbe, ott a Kala majdnem meghalt. Elkezdett dohányozni. Méghozzá, akkor úgy dohányoztak, újságpapírba faleveleket sodortak, és nagyon beteg lett. Ott volt egy francia hadifogoly tábor, az ottani parancsnok, az egy francia, alig tudott magyarul, úgy látszik először németeknek néztek, mert biztos voltak SS nők, akik fölöltöztek valaminek, úgyhogy előbb igazoltattak minket, megnézték, hogy tényleg magyarok vagyunk-e. Odáig szólt a passzusunk. Egy helyes francia fiú élesztgette szegény Kalát, aki önkívületben volt. Mikor már jobban lett, mentünk a parancsnokhoz, hogy adjon papírokat, hogy tovább tudjunk menni. Mindent nekünk kellett beszerezni, róluk is nekünk kellett gondoskodni, mert ügyetlenek voltak.

Eléggé untuk már a társaságot. Azért elmentünk, hogy szerezzünk papírokat, hogy mehessünk tovább. Bementünk a parancsnokhoz, mondom – már akkor megtanultam annyit oroszul -, hogy – igen, Budapest. Elkezdett röhögni, hogy képzeljük el -- magyarázta -, ha itt 22 millió embert

összehordtak a németek a különböző országokból és mindenki nekiindul az országútnak papírok nélkül, szervezetlenül, akkor milyen rablás meg gyilkosságok lesznek az országban. Azért kell, hogy megszervezzék az utazást. Nem adott papírt. Mi elhatároztuk, hogy elindulunk anélkül is. Igen ám, de a két nőt nem akartuk magunkkal vinni. Ezek azt hitték, hogy mi magunknak szereztünk papírt, és otthagytuk őket Waldenbergben. Szeptemberben jöttek vissza.

Mi hárman (Kala, a kislány és én) elindultunk. Waldenberg határában orosz katonák kérték a papírokat. Mi előszedtünk ilyen füzeteket, és mutattuk neki, elkezdtünk halandzsázni, hogy a kislány hogy maradt életben, mindenféle csodákat meséltünk. Továbbmentünk. Mindenféle kalandokkal eljutottunk Potzdamba és mondtuk, hogy Budapestre akarunk menni. Mindenütt azt mondták nekünk, hogy minek megyünk oda, Budapest kaputt, minden kaputt és nincs értelme, hogy oda menjünk. Gondoltuk, lehet, de akkor is megpróbáljuk.

Úgy láttuk el magunkat élelmiszerral, hogy még a gazdaságban zsírt meg mindenfélét fölpakoltunk a hátizsákunkba. Volt ennivalónk, meg útközbenvalami módon mindig szereztünk, meg vettünk. Mikor Potzdamba mentünk, útközben felvett minket egy busz, tele volt orosz tisztekkel, helyesek voltak, kaptunk egy csomó kaját.

Aztán Potzdamba értünk, ott egy vonat, ülünk föl rá, most indul. Fölültünk a vonatra, a vonat ment egy darabig aztán megállt, végállomás. Jött egy másik vonat, egy nap alatt végre eljutottunk egészen a cseh határig, egy városba. Borzalmas hely volt. Nagyváros, nagy házak, de minden üres, kiégyve. Csak az orosz őrzőjárat lépteit lehetett hallani. Ott a vagonban, ahol voltunk, volt egy orosz kapitány, meg egy katonanő és egy páran mások. Jöttünk és utána megszűnt a vasút. A kapitány ott beszélgetett velünk, és mondta: menjünk gyalog haza, láb-láb. Leültünk és vártunk valami autót. Jött egy teherautó, arra fölszálltunk, és akkor eljöttünk egészen.

Hát az fantasztikus volt, ahogy mi kinézhattünk! A reichlini táborban nem volt rabruhánk, mert nem volt elég ruhájuk a raboknak, ezért agyonmosott rongyokat kaptunk. De a hátán volt egy nagy fehér „X”. Tavasz volt. Rajtuk volt az összes jelvény, meg szám. Már nem tudom milyen számom volt. A férjem mindent elégetett, mert nem akarta, hogy emlékeztessen minket.

Abban a ruhában jöttünk végig, és megcsodálták minket. Valahol találtam egy ruhát. Kabátom és sálam volt, de minden rajtam, meg a jelvény, amit viseltünk, meg a hátizsák. És akkor valami fantasztikus volt, mert az egy városba jutottunk: Moravska-Ostrava. Villamos járt, fölszálltunk, jött a kalauz, kérte a jegyet. Néztünk rá, mint a hülyék. Aztán a kapitány rábízott bennünket egy ilyen másik kapitányfélére, de olyan veszedelmes alaknak nézett ki. Aztán sikerült leráznunk. Aztán valami vagon volt ott kinn, valahogy belekerültünk és 2 hétig jöttünk keresztül Csehszlovákián, borzasztó volt az egész. Szlovák katonák le akartak szedni a vonatról a magyar zászló miatt.

Annyira gyűlölték a magyarokat.

Aztán Komáromba találkoztunk magyar katonákkal. Kiderült, hogy van egy Demokratikus Magyar Hadsereg. Annak a katonái jöttek haza szabadságra. Nyugatról jöttek. Debrecenben megalakult 1944. decemberében a kormány. Teljesen el voltak ájulva, azok se tudtak itthonról semmit, hogy mi van itthon.

Faggattuk a katonákat, hogy mi van itthon. Egy szlovák katona, aki tudott magyarul odaült közénk, és jól lefasisztázta a mi katonáinkat. Mi rettentő dühösek voltunk, és mondtuk neki, hogy ez egy demokratikus hadsereg és minket is azért vittek el, meg így, úgy, amúgy, és nem hinnénk, hogy az fasiszta. Akkor megkötöttük a szlovák-magyar barátságot ott a dzsippen, a májusi napsütésben. Aztán mikor elérkeztünk vonattal Komáromba, a gyerek ott volt a vagonba, és mi leszálltunk, hogy

megnézzük mi a helyzet, hogyan lehet tovább menni. Akkor mondják, hogy itt van egy katonavonat, arra föl lehet szállni. Kala fölszállt, én meg rohantam vissza a gyerekért meg a holmiért. Közben elindult a katonavonat. A gyerekkel nem mertem ugrani. Ott maradtunk ketten, és mondtam, hogy talán jobb is, mert legalább megnézem mi van itthon és elindulunk gyalog. Átjöttünk a komáromi hídon, a hídon jött egy szovjet teherautó, ami fölvelt minket, és még aznap hazahozott bennünket. 1945. június 2-án Pest határában, pont 10 lépésre Királyéknak a lakásától, letettek minket.

Nem tudtuk megvannak-e, élnek-e... Házzal mi van? Elindultunk szép lassan, fogtuk egymás kezét a kislánnyal. Látom, a ház áll. Odaérünk. A Királyék a földszinten laktak jobb oldalt. Új függöny az ablakokon. Nem mertem még bemenni. Jön ki valaki, és kérdezem, hogy a Királyék itt laknak? Igen, itt. Bementünk, az udvaron éppen a faskamrából jött ki a Király papa meg a Bandi fiú. Rajtam kendő volt, ősz volt a hajam.

Megőszültem, de még szôke is voltan egy kicsit. Elejti a kezéből a fát, a Bandi meg kiáltotta: Ilonka néni!! Mindig álmodtunk valami ennivalóról. Csirkepaprikás volt az álmunk. Csirke nem volt, de paprikás lét és nokedlit főzött a Király mama. Úgyhogy ott aludtunk. Akkor még csak két pontonhíd volt Pesten. A Mancinak nevezett híd, és a Gellért -térnél a másik. Hol az egyik, hol a másik volt nyitva. A Gellértnél mentünk át, aztán elvittem a gyereket a Rumbach Sebestyén utcába a mamájához. Ortodox család, és a kislány úgy került vidékre, hogy nagyon megijedt és lement a vidéki rokonokhoz, mikor bejöttek a németek. Önálló gyerek 11 éves volt már 1944-ben. És azokkal vitték el.

Aztán elmentem a Jókai utcába, ahol a mamám volt. Fölmentem, nyitják az ajtót. „Kit tetszik keresni?” Nem ismert meg. Gyurika lent volt Pécsen. A szüleim 1944 telén elmentek csillagos házba. Az édesapám ott halt meg.

Anyámnak el kellett menni a gettóba. Út közben találkozott egy rendőrrel, az figyelmeztette, arra ne menjen, mert a nyilasok most szedik össze a zsidókat. Úgyhogy akkor a Dunához vitték a zsidókat, lelőtték őket. Nagy éhínség volt. ATibor mamája vitt be ennivalót neki, meg fáztak, nem volt mivel fűteni. Sokan megfagytak.

Tibor -amikor visszatért 1943-ban -- elmesélte, hogy ő valahol szerzett egy lovas szánt kint a fronton. Azzal rohant végig, és találkozott valahol a Pistával, a bátyámmal kint Oroszországban. De a bátyám nem tudott elindulni, mert lefagytak már a lábai.

Tibor aztán kapott egy tífuszt és betegszobára került. Egyszer elaludt a budin, és az őrmester úgy vágta fejbe, hogy élete végéig rossz maradt a látása. Amikor leszerelt, elhatároztuk, visszaállítjuk a családot, ha életben marad valaki.

Ez volt a terv. Emlékszem, Ravensbrückben azon spekuláltam, hogy életben maradok-e...s ha hazaérek, vajon mit találok otthon? Jánost vagy Tibort?

Úgy döntöttem ott, ha mindenki él, akkor is marad a családom Tiborral.

A Lajos bátyám a háború alatt már Ausztráliában élt. Felére apadt a család, pont a felére. Hárman haltak meg. Az apám, és két bátyám.

Sáríka unokanővéremmel (a Szidónia nagynéném nagyobbik lánya) egyszer Ravensbrückben talákoztam, miután gyalog hajtották őket végig az országúton. A húga, Kornélia ott halt meg. Minden lágernak van egy emlékoszlopa. Rajta nevek. Kettő közülük az unokatestvéremé és az anyukájáé. Sáríka Stockholmban egy otthonban él.

A Szív utcában laktunk. Mikor hazajöttem, anyám még ott lakott a nagynénéméknél, ahova a csillagos házba kellett menni. Egy nyilas nô elfoglalta a mi lakásunkat a Szív utcában és azt vissza kellett szerezni tôle. A házban, ahol laktunk, lakott Háhné. Rá azért emlékszem ma is, mert amikor hajtották a zsidókat odament és akart nekik enni adni. Lábon lótték.

Végül is visszaköltöztünk a Szív utcába. Közben anyám kórházba került, én meg indultam Pécsre a fiamért.

Az unokaöcsém Izraelbe ment. Kispesten laktak, ôt is vidékrôl vitték el, végigcsinálta azt „sorstalanságot”. Annyi idôs volt körülbelül. 1946-ban vándoroltak ki.

A Juliska néni megjárta Auschwitzot és mikor jöttek hazafelé, akkor halt meg. Nem mesélte a Hédi, a lánya, hogy hol. Nagyobbik lánya az egész családjával ott maradt.

Azt hiszem 2 lány volt ott, és azt hiszem neki is voltak már gyerekei. Az egyik nagynéném, a Kornél néni pedig csillagos házban volt. Amikor behívták a férjét, Sebestyén Jenôt munkaszolgálatra, a nagynéném patkánymérget ivott. Öngyilkos lett. A férje később hazajött, megnôsült.

Amíg én deportálva voltam, Tibor azt hitte, hogy már nem fogok visszajönni, és megismerkedett a jövendôbeli feleségével, Magdával. Mikor megjöttem, Tibor Pécssett földet osztott meg mindenfélét csinált, és a Gyuri fiunk is lent volt vele. Még mielőtt megérkeztem volna, mondták, hogy Magdával van. Valósággal megkönnyebbültem, hogy nem kell választanom! Kész helyzet volt. Nem voltam kétségbeesve. Nagyon muris volt, nem is sejtették, hogy megyek. Elôször a mamuskával, Tibor mamájával akartunk lemenni, a papuska is lenn volt velük Pécssett. És borzalmasak voltak a vasúti viszonyok, csak állni lehetett. Nem indult a vonat, nem akartam a mamát kitenni ennek, úgyhogy egyedül indultam el. A vonat elment Nagykanizsáig vagy Kaposvárra: Ott bementem a Kommunista Párt irodájába. Éppen ment Pécsre egy autó, bekéredzkedtem. Megérkeztem a pécsi Pártbizottságra. Mondtam, a S. elvtársat keresem, én vagyok a felesége. Mindenkinek elállt a lélegzete. Te jó Isten, szegény asszony most megjött Németországból ... Megyek föl a lakásukhoz... Gyuri fölöltözve, moziba akartak menni a Magdával. Meg is sértôdött, hogy miattam nem mentek el moziba. Magda nagyon megörült nekem. Együtt mentünk le a Pártbizottságra. Mindenki tátotta a száját.

Közben beszélgettünk. Tibor éppen valahol vidéken ügködött. Beszélgettünk és jött haza Tibor édesapja. Kiléptem a konyhából... mikor felismert, kiesett a bot a kezébôl, sovány kis emberke volt... úgy kaptam el, hogy el ne vágódjon.

A gyerek úgy tudta, hogy meghaltam. Amikor elvittek Dachaubá, írtam a vagonból egy lapot, amit még a budaörsi pályaudvaron sikerült bedobni. Egy lapot írtam a sógornômnak, a Laci mamájának, és egyet a Királyéknak, akik elhelyezték a Gyurit annak idején Tardoson. Ők írták meg nekik vagy szóltak, hogy mikor a Margit híd fölrobbant, többet nem jöttem haza.

Amikor előkerültem, így fogadott a fiam:” Tudtam, hogy élsz, mert azt ígérted, hogy hazajössz. Akkor biztos hazajössz!” Fantasztikus dolgokat vitt végbe.

Hazahoztam a Gyuri fiamat Pestre, másnap már a műtôasztalon feküdtem. Ő aztán lement Jánosfalvára a sógornômékhez. Akkor 12 éves volt. Mindent elintéztem, ami fontos volt, másnap bementem az orvoshoz. Majdnem 40 fokos lázam volt. Egész eddig bírtam a borzalmakat. A Bethesda kórházba vittek, rögtön fölvtágták a hasamat és téves diagnózis alapján kivették a vakbelemet. Utána sokáig beteg voltam, éveken keresztül. Súlyos kétoldali petefészkek gyulladást kaptam.

Aztán a Pártközpontban dolgoztam. A Köztársaság téren az Ifjúsági osztályon, a gyermekmozgalmakat csináltuk. Az Úttörő Szövetség, Úttörőmozgalom tartozott hozzám.

Még 1945-ben találkoztam a buszon a Gács Lacival, akinél volt a rádiónk, régi mozgalmi ember volt, és azt mondja, mit csináljon: Megszűnt Rákoson a bentlakásos gyereketthon. A bátyja meg a sógornője után itt maradt két gyerek és nem tudja mit csináljon. Mondtam, nekem van egy gyerekem, add ide nekem. És ha elmegyek otthonról, akkor nincs egyedül a Gyuri. És mind a kettőt odaadták. Két srácot. Árva gyerekek voltak. Csak addig, amíg tud magának lakást szerezni a nagybátyjuk. Az volt a helyzet, hogy a Bandi egy évvel idősebb volt, mint a Gyuri és ő volt a vezér. Ebből úgy látszik baj lett, úgyhogy a Gyuri otthagyt, elment az apjához. Ott maradtam a két gyerekkel. De a kapcsolat még most is megvan velük. Még mindig úgy érzi, hogy anyja helyett anyja voltam.

Egy évet voltak nálunk.

Tiborral már régebben kétfelé mentünk, de a kapcsolat megmaradt. Aztán később elváltunk. A gyerek és a volt anyósom nagyon szenvedett amiatt, hogy Tiborral kétfelé mentünk. Azt gondoltuk Gyurival, visszaszerezzük a Tibort. De nem sikerült. És akkor lementem Tatabányára dolgozni, éppen emiatt, mert úgy éreztem, nem úgy mennek a dolgok, ahogy én szeretném.

A Köztársaság téren megismerkedtem J. Antallal, aki később a második férjem lett. Lementem Tatabányára dolgozni. Megyei nőtitkár voltam. A bányászok közé akartam menni, megszoktam őket. Egy csodálatos kapcsolat volt. Mai napig nem értem, miért hallgattak úgy rám... Ez az, amit még nem tudok. Még most is beszámolnak nekem. Mai napig.

1945-48-ig lázas időszak volt, főként az elején, egyrészt az embereknek magukat meg magamat is rendbe kellett tenni. Sokan megbetegedtek, sokan nélkülöztek...Ugyanakkor a romokat el kellett takarítani. Az emberekben is égett a tettvágy, olyan felfokozott munka folyt, hogy azt nem tudom elmondani. Mindent meg akartunk változtatni. Minden csodát akartunk csinálni. Nagyon szép időszak volt ilyen szempontból. Az építés időszaka. Ez a lelkesedés körülbelül 3 évig tartott. Persze értek csalódások is. Az első 3 év a felszabadulás után nem egészen olyan volt, mint ahogy az ember elképzelte. Akkor kezdtek előjönni azok a dolgok, amelyek aztán már nem voltak kommunistához méltók, hogy úgy mondjam. Mi nem úgy gondoltuk.

Többször is szembekerültem feletteseimmel. Hazajöttem Tatabányáról. Távol voltam a gyerektől, az is probléma volt. Aztán megint kórházba kerültem, sokat betegeskedtem. Anti lejött Tatabányára, a bányában dolgozott, üzemi munkásként, nem funkcionárius volt. Úgy kerültünk kapcsolatba, hogy volt egy nagy ünnepség, kommunista-szociáldemokrata közös választási gyűlés volt, nagy étkeztetés, különböző gyermekbarátok csinálták. Főztünk, én vidékről rendeltem almát, krumplit, bucit, az olyan kis péksütemény, ami akkor divat volt. Szabolcsból hozták az almát, és akkor a Pártközpont tele volt mindennel, hagyma meg egyéb, gulyást főztek az asszonyok a ligetekben. Hagyma, alma, meg mindenféle hegyek voltak, amit aztán szétosztottunk a területeknek.

Félévet voltam csak lent. Jártam a megyét, de az egészségem nem volt jó. Visszakerültünk Budapestre, anyánál laktunk a Szív utcában. Soha nem fordult meg a fejemben, hogy Izraelbe menjek.

Miután fölöttem Tatabányáról, a MAFIRT -nak (Magyar Film Rt) lettem a párttitkára. Abban az időben 4 párt volt Magyarországon. A Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt, a Kommunista Párt és a Tildiek. 4 filmvállalat volt és a kommunistáké volt a MAFIRT.

A négy párt elosztotta a filmipart maga között.

MAFIRT után nagyon beteg lettem, aztán 1947 végén kineveztek a Miniszterelnökség Centenáris Osztályának helyettes- vezetőjévé. Mindent fölosztottak egymás között a pártok, és a vezetője a Huszti Dénes Kisgazdapárti képviselő volt, és én voltam a helyettese.

Ez egy évig tartott, 1948. szeptemberében a Centenáris Osztályt beolvasztották a Külföldi Kapcsolatok Hivatalába 1949. szeptemberétől a Miniszterelnökség Külföldi Kapcsolatok Hivatalát vezettem. Utána átkerültem a Külügyminisztériumba, és mint kultúrattasé mentem ki Londonba 1949. májusában.

Ekkor kezdődtek a koncepciós perek. Engem is kihallgattak a Kádár ügyben. Behívtak oda, és olyan hülyének tartott, aki kihallgatott, hogy nem tartottak ott. Én végig elhittem, hogy őt is beszervezték. Csodálkoztam, mert nem gondoltam volna, és nagyon fájt. 1956-ban jöttek ki a börtönből a lányok és csodálkoztak, hogy én nem voltam velük bent. Akkor bementem a Központi Ellenőrző Bizottság elnökéhez, és kérdeztem, hogy engem miért nem tartóztattak le? Én is hithű kommunista voltam. És akkor azt mondta cinikusan, hogy valami adminisztrációs hiba történt, valamelyik ÁVO-s elnézte. Ezért nem tartóztattak le, és túléltem.

A Rajk is koholt vádak miatt számított megbízhatatlannak. A Horthyéknak egy nagyon jól kiépített spicli-rendszerük volt. Mindenhova beépültek, különböző helyekre, és elég sok letartóztatás volt. Mert a pártot nem engedélyezték és illegálisan dolgozott. Ha valakit letartóztattak, akkor már feltételezett spicli lett. Nagyon nehéz volt kitartani, kibírni a kínzásokat meg mindent. Nem tudták megváltani sokan a szabadságukat. Utána ki kellett szolgáltatni információjukat. Beépültek. Megzsarolták őket. De persze ez nem állt mindenkire.

A Külügyminisztérium politikai államtitkára folyton külföldre akart küldeni. Megkérdeztem tőle, hogy ugye maga azért akart mindenáron eltávolítani, mert tudta, hogy nehogy bántódásom essen. És azt mondta, „maga mindig azt csinálta, amit a párt mondott.”

Nem néztem távolról a koncepciós pereket, mert 1950. január elsején közöltem, mikor hazajöttem, hogy nem megyek vissza. Utána a férjem ellen fegyelmi eljárást indítottak és nem akartam itthagyni. Úgyhogy attól kezdve a Külügyben dolgoztam 1953. végéig.

Miután nem akartam visszamenni, visszaminősítettek előadónak. A közel-keleti osztályon Törökországgal, Iránnal, Afganisztánnal foglalkoztam.

1953 végétől a TIT-be kerültem. A peches embereket berakták a TIT-be. Ott a politikai ismeretterjesztés terén dolgoztam. 1954-ben kezdtem és 1961-ig a Nemzetközi ismeretterjesztő szakosztály titkára voltam. Eléggé kikészültem idegileg, ezért korán 1961-től nyugdíjba mentem. És azóta az írásnak élek, amelyet már régebben elkezdtem.

Az 1950-es években az orvos per mintájára Szovjetunióban itt is elkezdtek a zsidótlanítást. Én akkor a Külügyben dolgoztam, ahol a szovjet mintára per készült. Sok zsidót letartóztattak. Voltaképpen a Külügyet megtisztították a zsidóktól. Mivel én voltam az elnöke valamelyik pártszervezetnek, engem csak 1953. december elsején, egy nap alatt raktak ki a Külügyből,

Fölmondtak, mert megbízhatatlannak állítottak. A már tulajdonképpen készülő pert leállították.

Tulajdonképpen 1956-ban kezdett világosodni az agyam. Addig egészen mással voltam elfoglalva, a saját problémáimmal, a munkámmal. Mindig kritikus voltam a rendszerrel. Sztálin halála után gondoltam úgy először, hogy komoly bajok vannak. Az rettenetes nagy fordulat volt. Akkor iráni előadó voltam, Iránban 50 ezer ember zokogott az utcákon. Mindent megbeszéltünk baráti körben és a férjemmel. A pártban is megbeszéltünk mindent.

Nem féltem, hogy az őszinteség, a kritika hangja visszaüt. Azért változtattam annyi helyet. Az életemben sok helyen voltam. Mindig észrevettem dolgokat. A MAFIRT-nál is ez volt. Ilyenkor aztán összetörtem, és teljesen magamba roskadtam. -Vagy amikor a Kádárba csalódtam, az óriási volt. Nem hittem el, hogy nőügyei voltak a Kádárnak. Annak a pasasnak, akit soha nem láttam, jobban hittem, mint magamnak. Csak akkor jöttem rá, hogy nem igaz, amikor kijött Kádár a börtönből. Amikor láttam a problémákat, azt gondoltam, az emberek csinálták. A rendszer lehet jó azért. De nem úgy csinálják.

1956-ban jártam a Petôfi körbe. A TIT-ben dolgoztam akkor. De a Külügybe is, még egy hónapig kaptam a fizetést. Találkoztam TIT (Természettudományi Ismeretek Társulat) személyzetisével. Később tudtam meg, hogy a TIT-be többen kerültek a Külügyből emberek. 1956-ban pártfôiskolán tanultam, még nem dolgoztam. Mentem villamoson, mikor Sztálin szobrot ledöntötték. Ha én a TIT-ben vagyok, biztos, hogy a felvonuláson részt vettem volna. Eljutottam volna a Bem szoborig. Amikor elkezdődtek már antiszemita jelszavakat kiabálni, azzal már nem értettem egyet.

A Rádiónál a lincselések...Azzal sem értettem egyet, különösen utána, mikor rágondoltam, hogy a Gerô behívta a szovjet csapatokat, hogy avatkozzanak bele. Ha ezt a felhívást nem csinálja, akkor egész más tendencia indul meg. Akkor a Nagy Imre kormány le tudta volna állítani a szélsőséges dolgokat. Aztán kiszabadultak a börtönből a volt nyilasok, a köztörvényesek, minden. Amikor például, ha valakin barna cipô volt, azt meglincselték és fölhúzták az utcasarkon. Erről nem beszélnek. Mert azt mondták, hogy ÁVO-s. Barna cipôbe. És ami a Köztársaság térnél történt? Minden kommunistát megöltek, kivágták a szívüket!

Ott volt a Kommunista Párt a székháza. A párt fôtitkárára voltam dühös, hogy egy szovjet tankon elvonult. Nagy Imre hallatlan rendes, tisztességes ember volt, és tisztességes kommunista. Fehér zászlóval jött ki, hogy tárgyaljon a felkelőkkel. Szörnyű módon gyilkolták meg. Azon kívül, akik ott voltak, azok keresték a kazamatákat a pártház alatt. Hogy ott kik vannak benn? Akik odajöttek, azok ismerték azt a helyet. Ez a hely 1944-ben a Volksbund háza volt. Tudok mutatni egy horogkeresztet, ami abból a házból van. Tehát ezek jöttek újra. Mert akik ott voltak, azok tudták, hogy 1944-ben ott püfölték. Szóval ezekről nincs szó!

Az antiszemita felhangok a kommunisták által bebörtönzött és 1956-ban kiengedett nyilasoktól származott elsősorban. Jöttek elő. Ilyenkor minden előjön.

Most, aki meghallgatja vagy elolvassa, hogy Kádár október 30-án mit mondott a Rádióban, az fog csodálkozni, mert föl vállalta a reál politikus szerepét, aki tudta, hogy meddig lehet elmenni. Attól félt, hogy Magyarországon csapnak össze az amerikaiak és a szovjetek, akkor megint nagy csatátér lesz az ország. Valakinek vállalni kell! És amikor kezdetben még nem lehetett tudni, hogy ebből mi lesz.. Ha nem csinálta volna, amit tett, még nagyobb gyilkolások lettek volna. Sokkal több embert kinyírnak. Ezért vállalta el, hogy mentse az országot. Különben Rákosit hozhatták volna vissza, hogy beolvassák Magyarországot a Szovjetunióba. Rengeteg variáció fölmerült. Jönnek a kínaiak,

meg mindenki itt volt. Akkora nyomás volt itt. Kádárék egészen 1957 elejéig tárgyaltak a Munkástanácsokkal. A Munkástanácsok végeredményben kommunista találmányok. Hogy milyen ideológia szolgálatába állítják, az megint más. Az a lényeg, hogy mire használják föl őket.

1956. november 4-e előtt, 23-án nem lett volna szabad bejönniük, 28-án nem lett volna szabad kimenniük. Utána kezdődtek a lincselések meg a tömeggyilkosságok. A Gyuri tagja volt a Műszaki Egyetemen egy felkelő csoportnak, és mikor elhangzott Nagy Imre felhívása november 4-én, a Gyuri kerékpárra kapott és ment a csapatához. Nem tartottam vissza. Emiatt volt többször lelkiismeret-furdalásom. Miért engedtem, hogy elmenjen? Nem a cél miatt, hanem a gyerek miatt, hogy nehegy baja essék.

Politikai meggyőződésesem sem az SZKP XX. Kongresszusa (1956-ban) sem az 1968-as Csehszlovákiába való bevonulás után nem változott meg. Mindig egyet gondoltam.

1956-ban nem akartak volna társadalmi változást, akik elindították. Ha elolvassuk a Petôfi Kör jegyzôkönyveit, hogy ott milyen viták folytak, abból látható, egy igazi szocializmust akartak, nem diktatúrát. A kommunizmus összeegyeztethetetlen szerintem a diktatúrával. A kommunizmus éppen az emberek egymás közötti egyetértése, szeretete. Ez idealizmus. A hit is ilyen. Úgy néz ki, hogy az emberek ezt nem tudják megvalósítani.

A háború alatt édesanyám lakását elfoglalta egy nô, amit aztán visszakaptunk. A Szív utcában a saját lakásuk volt. A Gyurival és később Antival laktunk ott. Mikor a Miniszterelnökségen dolgoztam, a Miniszterelnökség rendbe tett két házat Budán. Ott kaptam egy normális tanácsi bérlakást. Egy nagyszoba, két hálófülke. Konyha, összkomfortos, volt fürdôszoba, központi fûtés. A Szív utcában még fával fûtöttünk cserépkályhában. Amikor beköltöztünk második férjemmel, J. Antallal, nem volt semmink.

Mindent csináltam. Volt a család, amelyet el kellett látni, és azon kívül volt a munkám, ami olyan volt, hogy nem volt határidô. Sokat dolgoztam. A XX. kongresszus után, 1956-ban kezdôdött az un. olvadás a politikában. Ekkor, a 60-as évek felé egyszer kimentem csoporttal egy hónapra a Szovjetunióba két hétre a barátokkal együtt és fôként a fiammal jártunk kirándulni. A férjem nem nagyon akart. A Balatonnál is nyaraltunk néhányszor szakszervezeti üdülôben. Nem nagyon utaztunk. A Szovjetunióba mehettem volna nyaralni, de nem kíváncsoztam egyedül elmenni sehova. Ôt nap után már honvágyam volt. Spanyolországban nyaraltunk kétszer. Én viszonylag könnyen kaptam kiutazási engedélyt. Bizonyos elôjogaim voltak. Barátaim elsôsorban elvbarátok voltak. A származásuk sohasem érdekelt. Volt olyan barátnôm, akivel összejártunk és egész éjjel beszélgettünk a politikáról fôként. Közös kirándulások, születésnapot és a szilvesztert együtt ünnepeltük. A zsidóság, a zsidó vallás, a hagyományok, és Izrael néha elôkerült, de különösebben nem volt téma.

A háború után a zsidó ünnepeket nem tartottuk meg. Karácsonyfa mindig volt, meg húsvétkor locsolkodás, ilyesmi volt. A macesz gombócot csináltuk, mikor még az anyai nagymama élt. De a másik nagyszülôk nem tartottak semmit.

Az apai nagyszülôk, akik túléltek a háborút egyáltalán nem voltak hagyományôrzôk. Nem úgy volt, mint nálunk. Voltam náluk, Pécsen laktak, de a háború elôtt sem voltak hagyománytartók. Az elsô férjem apja templomszolga vagy hasonló volt. Úgy látszik papírokat tudott szerezni a

sógornóm, így maradtak életben, de nem tudom pontosan. Após bement a gettóba, a Margit bevitt ennivalót. Forgács Margitnak hívták. Nem volt zsidó és segített.

A háború után meghalt rokonokat a Kozma utcában, a bátyámat Ausztráliában temették el, mert ott élt. Az unokatestvérem temetésén 2002-ben mondtak kádist, volt kántor és rabbi. A járcejről (halálozás évfordulója) nem szoktam megemlékezni. Mind föl van írva, csak mindig úgy érzem, hogy itt vannak. Nekem nem haltak meg.

Izrael állam megalakulásakor (1948) mi nagyon féltettük az egész cionizmus helyzetét. A zsidók is, meg kommunisták is, tudniillik az egész dolgot az angolok találták ki. Az egész világot az angolok uralták. Egyedül az arabokkal nem bírtak. Az ő céljuk volt olyan göcot létrehozni, ahol állandó feszültség legyen. Ez volt az, amivel nem értettünk egyet. Izraelben valóban sikerült egy állandó feszültséget teremteni. És ez a mai napig megvan.

Izraelben nemrégiben, 2004 őszén jutottam el először, de pl. Amerikában pont akkor jártam, amikor a 2001. szeptember 11-ei merénylet történt. A fogadott fiamat látogattam meg. Az Izraelben élő unokaöcsémekkel rendszeresen levelezünk.

Ausztráliában élt az öcsém. Haláláig (1975) leveleztünk. Külföldön voltak a bátyám fiai is, azokkal is tartottuk a kapcsolatot. Ők mentek Svédországba. 1948-ban és 1972-ben volt itthon. Amerikában volt a nagybátyám. 1956 után kimentem volna, de az amerikaiak nem adtak vízumot. Jártam Svédországban, és elmentem a lágerekbe. Németországban sokat voltam az Ellenzéki Nemzetközi Bizottságban tagjaként.

1961-ben mentem nyugdíjba, 49 éves koromban. Akkoriban sokat jártam a Kossuth a Klubba, ahol annak idején a Petôfi kör első üléseit tartották. Akkor egyesek azt mondták, hogy én akadályoztam meg a Kommunista Párt megalakulását. Mások azt mondták, hogy én alapítottam meg a pártot. Hát mind a kettônek igaza volt. Addig, amíg az emberek nem nyugodtak meg, az volt a véleményem, hogy nem kell megalapítani a pártot, mert csak azok léptek volna be, akik a rákosista vonalat vitték. Szemellenzô társaság. Viszont tudtam azt, hogy nem lesz több párt, tehát aki politizálni akar, csak a párton belül tud politizálni. Úgyhogy aztán a vége az lett, hogy én alapítottam meg a pártot, ahova 120 ember belépett. Aztán juszt is ki akartak nyírni! Akkor idegileg kezdtem megint tönkre menni. Meg akkor már elkezdtem írni, írtam sokmindent. Meg is jelentek. És aztán az orvosom javasolta, menjek nyugdíjba.

Azóta itthon dolgozom. Feldolgozom a múltam a dokumentumok és visszaemlékezések alapján. Most szeretnék egy mozgalmat csinálni Németországban azoknak a magyaroknak az emlékére – többségük politikai fogoly volt--akik koncentrációs táborba kerültek. Tatabányán 2003-ban november 22-én már volt egy egész napos emlékülés a cementgyáriaknak. Van egy hagyományápoló egyesületük. Ők találták ki, hogy hozzunk hamvakat Németországból. Urnába tették, és úgy helyezték el a temetôben. Kiderült, hogy 872 politikai fogoly érkezett november 11-én csak a dachauai táborba. Ezek nem biztos, hogy mind kommunisták voltak... csak annyi, hogy mind a háború ellen voltak. Szeretnék családonként szétszedni, kikutatni, hogy mi történt velük, és mindenhol egy megemlékezést tartani a tábor felszabadulásának a 60. évfordulójára. Tatabányai Hagyományápoló kört eljutott Dachaubá, ez megvan filmen.

Sok történelmi cikkeket írtam a magyar antifasiszta ellenállásról, a Történelmi Emlékbizottságról. Három könyvem jelent meg. Fény és árnyék, Harcoló bányász címmel, ezeket megfilmesítették.

Az Asszony a viharban, szépirodalmi regényem.